

He Mo'olelo Ka'ao No

KA'EHIKIMANŌOPU'ULO

Na William Henry Uaua

KA‘EHUIKIMANŌOPU‘ULO A

Na William Henery Uaua
Hō‘ano hou ‘ia e ka Hale Kuamo‘o-
Kulanui O Hawai‘i ma Hilo, 1994

HE MO‘OLELO KA‘AO

-NO-

KA‘EHUIKIMANŌOPU‘ULOA

KE KEIKI MANŌ

-A-

KAPUKAPU MĀ LĀUA ‘O HŌLEI

Haku ‘ia na William Henery Uaua

Pa‘i ‘ia ma lalo o ka Hale Kuamo‘o
Kikowaena ‘Ōlelo Hawai‘i
Kulanui o Hawai‘i ma Hilo

1994

He Mo'olelo Ka'ao no
KA'EHUIKIMANŌOPU'ULOA
Ke Keiki Manō a
Kapukapu mā lāua 'o Hōlei

Haku 'ia na William Henery Uaua

Mai loko mai o ka nūpepa Ke Au 'Oko'a
Lā 24 o Nowemapa M.H. 1870 a i ka 1871

Hō'ano hou 'ia e Lōkahi Antonio
Ho'oponopono 'ia e William H. Wilson

Ho'omalele 'ia e ka
Hale Kuamo'o
Kikowaena 'Ōlelo Hawai'i
Kulanui o Hawai'i ma Hilo
200 W. Kāwili St.
Hilo, Hawai'i 96720
kelepona: (808) 974-7339
kelepa'i: (808) 974-7686

‘ŌLELO HA‘I MUA

He wahi mana‘o ho‘olauna kēia no ka po‘e e heluhelu mai ana i kēia mo‘oka‘ao i ho‘oili ‘ia mai iā kākou e nā kūpuna o Hawai‘i nei.

Ua hānau ‘ia mai ka mea nona kēia mo‘olelo, ‘o ia ho‘i ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘ulua, ma ke ‘ano he manō, a ua kapa ‘ia kona inoa ma muli o ka lauoho ‘ehu o ke akua manō kaulana o Pu‘ulua, ‘o Ka‘ahupāhau. A iā ‘oukou e heluehlu ana i kēia mo‘oka‘ao no Ka‘ehuiki a me kona mau hoaali‘i manō, e kupu mai ana paha he mau nīnau no ua po‘e manō nei. No ka mea, ua kapa ‘ia kona inoa ma muli o ka lauoho o kona kupunawahine ‘o Ka‘ahupāhau, akā, he lauoho nō anei ko ka manō? A i ‘ole ia, he manō ‘ehu nō ua akua wahine lā?

He mo‘oka‘ao kahiko loa kēia mai ka wā pōli‘uli‘u mai o Hawai‘i nei, a ua lilo nō paha kēia mo‘olelo nei i mo‘oka‘ao ma muli o ka ‘aui ‘ana o ke auo ka manawa. A no laila, he mau ali‘i kino kanaka anei kēia mau manō i ka wā e ola ana lākou? A ‘oiai ho‘i no nā ‘ohana manō lākou, i ka ho‘omana‘o ‘ana o ko kākou po‘e kūpuna iā lākou, ua ho‘omana‘o ‘ia anei kēia po‘e ali‘i ma ke ‘ano he mau manō maoli?

‘A‘ole kākou e hō‘ole ana i ka mana‘o he po‘e manō maoli nō kēia mau ali‘i i loko o nei mo‘olelo, a ‘a‘ole ho‘i e hō‘ole ana i ka mana‘o he po‘e ali‘i kino kanaka i ho‘omana‘o ‘ia ma ke ‘ano he mau manō. Na ‘oukou nō ia koho, a e hiki ana paha ke lilo ia nīnau he kumu kūkākūkā na ‘oukou.

No laila, eia mai ka mo‘oka‘ao no Ka‘ehuikimanōopu‘ulua, ke keiki a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei, nā kia‘i pali o Pānau i Puna. E ho‘onanea mai i kēia mo‘oka‘ao mai ke au hanohano mai o ko kākou mau kūpuna o Hawai‘i nei.

MEA HŌ‘ANO HOU

HE MO'OLELO KA'AO

-NO-

KA'EHUIKIMANŌOPU'ULOA

KE KEIKI MANŌ

A

KAPUKAPU MĀ LĀUA 'O HŌLEI

HAKU 'IA NA WILLIAM HENRY UAU

PAPA KUHIKUHI

MOKUNA

'AO'AO

- I. No ka Hānau 'ana o Ka'ehuikimanōopu'uloa a me ka Ho'omaka
'ana o Kāna Huaka'i1
- II. No ka Huaka'i a nā Manō Ali'i o Hawai'i a me ke Kaua 'ana o
Ka'ehuiki me Kauhuhū8
- III. No ka Ho'omaika'i 'ana o Kamohoali'i iā Ka'ehuiki a me ka Holo 'ana
i o Ka'ahupāhau lā.....15
- IV. No ka Luana 'ana o nā Ali'i ma ke Aloali'i o Ka'ahupāhau22
- V. No ka Huaka'i 'ana i nā Pae'āina o Kahiki29
- VI. No ka Ho'i 'ana mai mai Kahiki mai36
- VII. No ka Ho'i 'ana mai mai O'ahu a hiki loa i ka mokupuni 'o Hawai'i.....43
- Nā Papa Wehewehe 'Ōlelo49
 - Papa Wehewehe Hua'ōlelo51
 - Papa Wehewehe Māmala'ōlelo55

HE MO'OLELO KA'AO

-NO-

KA'EHUIKIMANŌOPU'ULOA

KE KEIKI MANŌ

A

KAPUKAPU MĀ LĀUA 'O HŌLEI

HAKU 'IA NA WILLIAM HENRY UAU

He mana'o ho'ākāka no ka mea nāna e kākau ana i kēia mo'olelo ka'ao mai ka mua a ka pau 'ana. Ua 'ikemaka nō kākou a pau mai ka wā kahiko loa mai a kēia manawa nō, he mea mau no kēia lāhui kānaka, ka ho'i mai o kekahi po'e 'uhane a noho i luna o ko lākou mau kahu, a 'ōlelo kanaka mai. Pēlā nā 'unihipili, nā pueo, a me nā manō, a me kekahi po'e 'uhane 'ē a'e. A nui wale lākou i kapa 'ia he mau 'ānela kia'i, a ma ka mana o ke Akua Nui nāna i hana nā mea a pau, ua hiki nō i nā holoholona a me nā i'a o ke kai ke 'ōlelo kanaka, i nani ke Akua, a pēlā ho'i e 'ōlelo kanaka ai nā manō ma kēia mo'olelo a kākou.

MOKUNA I

E kama'ilio kākou no ka mea nona kēia mo'olelo. 'O Kapukapu ke kāne, 'o Hōlei ka wahine. Ma Pānau i Puna, Hawai'i ko lāua wahi noho. Ua hānau mai na lāua he keiki manō holo'oko'a, a ua kapa ka makuakāne i ka inoa 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa ma muli o ka 'ehu o ka lauoho o Ka'ahupāhau, ka manō ali'i o Pu'uloa i O'ahu nei.

He kanaka mahi'ai ka makuakāne o ia nei. He nui ka 'awa ma kāna mahina'ai; 'o ka 'ai nō ia a ua keiki manō nei. 'O ka waiū o ka makuahine, ka wai nō ia e hoka ai 'o ka 'awa, a loko o ka 'apu, a laila, hānai. Ma mua na'e o ka 'ai 'ana a ia nei, he mea mau i ka lūau'i kāne ka pule a pau, a laila, ho'ohāinu ihola i ua wahi manō nei. Hāmama a'ela nō ua wahi manō nei a pau ka 'apu 'awa. Pēlā ka mālama 'ana a nā mākua a hala ke anahulu ho'okahi, ikaika loa maila ua wahi manō nei.

I ia wā, 'ōlelo aku 'o Kapukapu i ka wahine, iā Hōlei, e pono ke ho'ihō'i 'o ia nei i loko o ke kai. 'Ae maila ka wahine. Mākaukau ihola lāua nei e iho i kai me ke keiki manō, pi'i hou maila a hiki i kauhale, 'o ko lākou nei iho nō ia a hiki i kahakai, pali 'o Pānau. 'O ka hānai ihola nō ia o nā mākua a mā'ona. Ho'oku'u akula i ke kai; Waiho a'ela no ka 'awa, ka 'apu, me ke kānoa i ke ana pali kahakai. Holo maila nō ua wahi manō nei ma kai; noho aku nō nā mākua ma uka. A hala ke anahulu, mākaukau ko lāua nei ho'i i uka. Ma mua iho na'e o ko lāua ho'i 'ana, hānai hou nā mākua. I ia wā, nui a'ela ko ia nei kino, a 'oi aku ma mua o ka ha'ilima. I ia wā, 'ōlelo akula ka makuakāne, "Ke ho'i nei māua i uka o kahi o kākou. E noho mālie 'oe; mai lalau; a mana'o mai nō au iā 'oe." Lana maila kēlā me ke 'ano 'oli'oli; e kāpeku ana ka hi'u, a e kani ana ka po'o, me he mea lā, e hō'ike mai ana, he ikaika 'o ia. Kū a'ela nā mākua a ho'i akula i uka, a hala kekahi mau lā.

I kekahi pō, hiki 'uhane maila ua wahi manō nei a kama'ilio pū me ka makuakāne ma ka moe'uhane i ka pō, e 'ōlelo mai ana iā Kapukapu, "E makemake ana au e ha'i aku iā 'olua, e hele ana au i ku'u huaka'i mākā'ika'i, ke 'ae mai 'olua." Puoho a'ela ka makuakāne a ho'āla i ka wahine, "E ia nei, e moe nei!" "He aha?" wahi a ka wahine. " 'O kahi manō, i 'ōlelo mai nei ia'u, e hele ana i ka mākā'ika'i." 'Ōlelo mai ka makuahine, " 'A'ole paha e pono ia ke hele. He

‘u‘uku kona kino. Ma muli paha make ia ke hele.” Wahi a ke kāne i ka wahine,
“ ‘A‘ole e make kā kāua keiki ke hele i ka huaka‘i māka‘ika‘i a ‘ike aku i ka inoa
ona (Ka‘ahupāhau). E poni aku ana au i ke keiki a kāua a ikaika kona kino. ‘O
nā kupu‘eu o ka moana a pau mai Hawai‘i nei a Kūkuluokahiki, e ho‘opa‘ipa‘i
mai ana lākou me kā kāua keiki. ‘A‘ole e loa‘a mai he keiki ikaika a mana ho‘i a
he ma‘alea me ke akamai ma ka ‘ōlelo ‘ana e like me ia.” ‘O ia ka ‘ōlelo wānana a
Kapukapu no kā lāua keiki manō.

I ia wā nō, pi‘i akula ua makuakāne nei i ‘awa hiwa, ‘o ke kumu, ‘o ka lau.
Hiki ana i ka hale; iho lāua nei a hiki i kai, loa‘a ka niu hiwa; loa‘a ka moa hiwa;
loa‘a ka i‘a ‘ula. Ho‘omākaukau iholā ka makuakāne i kēia mau mea a pau no ka
poni ‘ana o kā lāua keiki. A mākaukau nā mea a pau loa, hāpai a‘ela ‘o Kapukapu
i ke mele a kāhea akula i ke keiki manō ma ke ‘ano kepekepa:

“E Ka‘ekuikimanōopu‘uloa,
Ku‘u keiki manō i kai nei,
I noho a kupa a kama‘āina,
No kēia pali kahakai nei ‘o Pānau lā ē,
Eia he ‘ai, he ‘ai nāu e ‘ai ai,
A kū a e hele i ko huaka‘i māka‘ika‘i.”

I ia wā nō i lana mai ai ua wahi manō nei a moe ana ma ke alo o nā mākuā i
ka ‘aekai. Hāpai maila ka makuakāne i ua keiki nei a kau ana i luna o nā ‘ūhā o
ka makuahine a nīnau iholā ka makuahine, “E hele ana kā ‘oe i ka māka‘ika‘i?”
Peu a‘ela ua wahi manō nei ma ka po‘ē‘ē o ka makuahine, e ha‘i a‘e ana i kona ‘ae
i ka makuahine. Lālau akula ka makuakāne i ke po‘i wai poni, a poni iholā i ke
keiki mai ke po‘o a ka hi‘u, ma ke kua, ma ke alo, a hāpai a‘ela i kāna mele:

“Ke poni aku nei au iā ‘oe,
E Ka‘ehuikimanōopu‘uloa,
He wai ‘au‘au nou, he ‘awa hiwa lau,
He niu hiwa me ka moa hiwa,
He wai ‘au‘au ikaika no ke kanaka,
Mai ka pō mai a puka i ke ao,
Na mākou na nā pulapula e mālama ai,
Eia ma luna ou ke poni nei au,

‘O nā kupu ‘o nā ‘eu o ka moana,
Ka moana nui a Nu‘akelea‘īkū,
Ka niuhi moe lawa, ka hailepo,
Ke a‘u nui nuku ‘oi‘oi
Ka honu nui mā‘elekā,
Ka ‘ea nui kua wakawaka,
E kela ana ‘oe ma ka ikaika,
Ma ka ma‘alea ma ka ‘ōlelo ‘ana,
‘A‘ohe ou mea e like ai,
E hele ‘oe a hiki i Kaho‘olawe,
E kipa aku ‘oe i o Kamohoali‘i lā,
A nāna ka hana i koe ma luna ou.”

A pau a‘ela ka hana a ka makuakāne ma ka poni ‘ana, ho‘oinu ihola i ka ‘awa a ku‘u akula i ke kai. Lana mālie maila kēlā a ‘au i a‘ela ka lā. Pau a‘ela ka ‘ona ‘awa o ua wahi manō nei, kani maila ka po‘o a ia nei, a hō‘ike a‘ela i kona ‘ano ikaika i mua o nā mākuu ma ke kāpeku ‘ana o ka hi‘u. Ke pu‘ō lā ke kai a pi‘i i luna o kumu pali o Pānau; pi‘o ke ānuenue i ua mea he ikaika. Pane aku ka makuakāne, “ ‘O nā ikaika ou, e ke keiki, a i ko wā kanaka, kū māua i ka moku, ‘ai lā i kāu loa‘a, e ke keiki.” Na ka makuakāne ka ‘ōlelo pēlā, e lele a‘e ana kēlā i luna a ‘oi ma luna o ka pali kahakai. Mai luna iho ka ho‘i ‘ana a ka hohonu e kāpeku hou mai ana kēlā i ke kai, kapalili ana ka i‘a ma ke alo o nā mākuu; ‘o ka uhu, ka nenu, ke kala, ka ‘ō‘io, a me nā i‘a ‘ē a‘e a pau loa. Pane mai ka wahine, “Kupanaha kahi manō! ‘O ko pane ‘ana aku nei nō kā, ‘o nā ikaika ou, e ke keiki, a i ko wā kanaka, kū māua i ka moku, ‘ai lā i kāu loa‘a, e ke keiki,’ ‘o ko kāua ‘ai koke nō kā kēia i ka loa‘a a ke keiki.” ‘O ko lāua nei ‘ohi akula nō ia i ka i‘a a kū ka pu‘u. Lawe a‘ela ka makuakāne i kekahi i‘a a kaumaha akula na ua wahi manō nei me ka ‘awa pū. A pau kāna hana ma ia mea, kōpī lāua nei i ka nui o ka i‘a a kaula‘i i ka lā, ‘ai lāua nei i kekahi.

A pō ua lā nei, aia nō lāua nei ke noho lā. A moe lāua nei, ‘ōlelo ana ua Ka‘ehuikimanōopu‘uloa nei i ka makuakāne, “Ke mākaukau nei au i ku‘u huaka‘i māka‘ika‘i ke hiki a‘e i nā pō ‘o Nana. E ha‘i mai na‘e ‘oe ia‘u i nā manō ali‘i o Hawai‘i nei a puni.” ‘Ōlelo akula ka makuakāne, “ ‘Ae. ‘O Kepanilā ke ali‘i o Hilo, ‘o Kāneilehia ke ali‘i o Ka‘ū, ‘o Kua ke ali‘i o Kona, ‘o Manokini ke ali‘i o

Kohala, ‘o Kapulena ke ali‘i o Hāmākua. ‘O nā manō ali‘i kēia a pau o Hawai‘i lā i lohe ‘oe.” Pane maila ke keiki i ka makua, “ ‘O ko‘u mau hoahale ia e hele ai i ka māka‘ika‘i.” Pane aku ka makuakāne, “Kupanaha nō ‘oe ke ki‘i i nā ali‘i e hele pū me ‘oe. He aha kāu waiwai e hele pū ai nā ali‘i me ‘oe?” ‘Ōlelo aku ke keiki, “Ho‘okahi nō waiwai; ‘o ka ‘ike i nā wahi a pau. Aia nō ka waiwai ma mua, kahi i waiho ai nā kama‘āina o ke alanui.” Ma ka maika‘i nō o ka ‘ōlelo e aloha ‘ia mai ai, pēlā nā ‘ōlelo a ke keiki me ka makua ma ka moe‘uhane.

‘O ia noho ko lākou nei a hiki i o Nana, ‘o ka mākaukau ihola nō ia o ka hele o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa. A hiki ana kēia a Hilo, komo ana kēia i ka lua o Kepanilā, ka manō ali‘i o Hilo, a ho‘i i kekahi wahi ‘oko‘a no ka manawa. A ho‘i mai, i waho nō, honi ana ‘o Kepanilā i ke ‘ala o ke ea o loko o ka lua, no kahi ali‘i ‘ōpio ala o Puna i ho‘opē ‘ia i nā mea ‘ala. A pane huhū aku ‘o Kepanilā, “ ‘Ū! Hāunauna kanaka mai nei ho‘i ko‘u wahi!” “ ‘Ae, he kanaka; ‘o wau ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, ‘o ke keiki a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei. ‘O kia‘i pali au o Pānau, i Puna.” Wahi ho‘i a Kepanilā i ka malihini, “E le‘ale‘a auane‘i me ka malihini.” Wahi ho‘i a ka malihini, “ ‘A‘ole ka huaka‘i a ka malihini he huaka‘i le‘ale‘a; he huaka‘i māka‘ika‘i ka‘u i kipa mai nei i kahi ou, e ku‘u Haku Ali‘i.” No ia mau ‘ōlelo ‘olu‘olu a ka malihini, pau a‘ela ka huhū o Kepanilā, a komo maila a aloha a‘ela iā ia nei.

A noho pū ihola lāua nei me ka ‘olu‘olu, a ho‘olale a‘ela ke kama‘āina i nā mea‘ai, a ‘ai ihola a hiki i ka pō ‘ana. Nīnau maila ke kama‘āina i ua wahi malihini nei, “Ma hea kāu huaka‘i māka‘ika‘i, e Ka‘ehuikimanōopu‘uloa?” Pane aku kēia, “Aia ku‘u hele a ‘ae mai ‘oe e ku‘u haku e hele pū me a‘u i ka māka‘ika‘i.” ‘Ae maila ke kama‘āina. “He nani ia, ua ‘ae maila ‘oe, e ke Ali‘i, ‘apōpō nō ka lā o ka hele. Ma ko‘u wahi kāua e hele mua ai, a mai laila aku a hiki ma Ka‘ū, kahi o Kāneilehia, ko laila ali‘i nui. Māli‘a ho‘i o ‘ae mai e hele pū me kāua i ka māka‘ika‘i, laukanaka nō ho‘i ka hele ‘ana o ke alanui.” ‘Ae mai ‘o Kepanilā.

I ia ao ‘ana a‘e, ‘o ka mākaukau ihola nō ia o ka huaka‘i hele, a hele lāua nei a hiki i Puna. Ma ko ia nei wahi ma ka pali ‘o Pānau, e noho ana nō nā mākuā o ia nei i kahakai; lana ana ua manō ali‘i nei o Hilo me ua wahi keiki nei a lāua nei. I ia wā, ho‘omākaukau maila nā mākuā i ka ‘awa a me nā lako a pau o ka ‘ai ‘ana. A pau ka ‘ai ‘ana, lana maila nō lāua lā ma kai, a ‘o ka hele akula nō ia o lāua nei. A hiki lāua nei i Ka‘ū, kipa aku lāua nei i kahi i hele ai kama‘āina ‘o Kāneilehia. Komo ana lāua nei i ka lua o kama‘āina, noho ana lāua nei.

A ho'i mai ke kama'āina, i waho nō, honi ana kēia i ke 'ano 'ē o ko ia nei wahi. " 'Ū! Hāunauna kanaka mai nei ho'i ko'u wahi!" " 'Ae, he kanaka; 'o wau 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei. 'O kia'i pali au o Pānau i Puna." Pane mai ke kama'āina, "E le'ale'a auane'i me ka malihini." Wahi a ka malihini, " 'A'ole ka'u he huaka'i le'ale'a; he huaka'i māka'ika'i ka'u i kipa maila i kahi ou, e ku'u Haku." No ia mau 'ōlelo a ia nei, ua 'olu'olu maila ke ali'i kama'āina, a komo akula i loko, a aloha maila i ka 'ōpio malihini. A kuhikuhi a'ela ka 'ōpio i ke kama'āina, "E aloha a'e 'oe i ke ali'i o Hilo, 'o Kepanilā." A aloha a'ela ke kama'āina i ke ali'i o Hilo me ka 'ōlelo aku, "Ua lohe wale nō au iā 'oe, e Kepanilā, 'akahi nō a 'ikemaka." Pane aku 'o Kepanilā i ke kama'āina, "I hele mai nei au. Na ia nei ka huaka'i o ka hiki 'ana a'e i ko'u wahi, a hiki loa mai nei i ou lā, e ke Ali'i."

I ia wā i kēnā koke 'ia a'e ai nā mea'ai a ke kama'āina. A pau ka 'ai 'ana a lākou nei, luana ihola lākou nei me nā kama'ilio 'ana no nā mea e pili ana no ka huaka'i māka'ika'i, a 'o kahi 'ōpio a kākou, pane'e maila kahi kino a hiki i ka po'e'e. I ia pō, moe lākou. A ao, ho'omākaukau 'ia maila ka mea'ai no ka 'aina kakahiaka, a pā'ina ihola lākou a pau. Pane aku ka 'ōpio a kākou i ke kama'āina, "E 'olu'olu 'oe, e ku'u Haku, e 'ae mai e hele pū kākou i ka māka'ika'i." 'Ae maila 'o Kāneilehia, 'o ko lākou nei hele akula nō ia, a hiki lākou nei i Kona.

'Ōlelo aku ka 'ōpio a kākou i nā hoahale ona e kipa i kahi o ke ali'i o Kona, 'o Kua ka inoa. Kipa aku lākou nei; ua hele ke kama'āina. Noho ihola lākou nei a ho'i maila 'o Kua. I waho nō, pane mai ana kēlā, " 'Ū! Hāunauna kanaka ho'i ko'u wahi!" Pane mai ka 'ōpio, " 'Ae, he kanaka; 'o wau 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, 'o ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei. 'O kia'i pali au o Pānau i Puna." Wahi a ke kama'āina, "E le'ale'a auane'i me ka malihini." 'Ī mai ka 'ōpio, " 'A'ole ka'u he huaka'i le'ale'a; he huaka'i māka'ika'i ka'u i kipa mai nei ho'i ma kou wahi, e ku'u Haku Ali'i." No ia mau 'ōlelo 'olu'olu maika'i, pau a'ela ka huhū o Kua, a komo maila, aloha maila iā ia nei.

I nānā aku ka hana o ia nei, e moe mai ana kēlā mau manō nui 'elua. Kuhikuhi akula kēia, " 'O Kāneilehia kēia, 'o ke ali'i o Ka'ū. 'O Kepanilā kēlā, 'o ke ali'i o Hilo." Aloha a'ela ke kama'āina iā lākou nei, a i ia wā, ho'olale i ka 'ai. A pau ia, nīnau ke kama'āina, "Ma hea ka huaka'i māka'ika'i a nā ali'i e hele nei?" Wahi a ka 'ōpio, "Ma kēia mau 'āina a Ka'ula, a hiki i Kahiki. E 'ae mai 'oe, e ke Ali'i, e hele pū kākou." " 'Ae," wahi a ke ali'i. 'O ko lākou nei moe ihola nō ia a ao a'e, pā'ina

a pau. ‘O ka ho‘omākaukau akula nō ia o ka hele; hele aku lākou nei a hiki i Kohala. Pane aku kahi ‘ōpio, “E kipa kākou i o Manokini lā, ke ali‘i o Kohala.”

Kipa lākou nei; ua hele ke kama‘āina. Noho lākou nei a ho‘i mai ke kama‘āina. I kahi ‘ē nō, pane maila kēlā, “ ‘Ū! Hāunauna kanaka ho‘i ko‘u wahi!” ‘Ae maila ka ‘ōpiopio malihini a kākou, “ ‘Ae, he kanaka; ‘o wau ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, ‘o ke keiki a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei. ‘O kia‘i pali au o Pānau i Puna.” “E le‘ale‘a auane‘i me ka malihini,” wahi a ke kama‘āina. Pane mai ka ‘ōpio malihini i ke kama‘āina, “ ‘A‘ole e kū ka le‘ale‘a me a‘u, he kamali‘i; he huaka‘i māka‘ika‘i ka‘u i kipa mai nei i ou lā, e ku‘u Haku Ali‘i, ma muli o ka lohe i nā mākua, i lohe ‘oe, e ke kama‘āina.” No ia mau ‘ōlelo maika‘i a ia nei, ‘olu‘olu loa ‘o Manokini, a komo maila i loko o ka lua ona. I nānā mai ka hana, e moe mai ana kēlā mau manō nui ‘ekolu a kuhikuhi akula ua wahi ‘ōpio nei i ke kama‘āina, “ ‘O Kua kēia, ‘o ke ali‘i o Kona. ‘O Kāneilehia a‘e kēlā, ‘o ke ali‘i o Ka‘ū. A ‘o Kepanilā a‘e ho‘i kēia, ‘o ke ali‘i o Hilo.” I ia wā i aloha like a‘e ai ke kama‘āina iā lākou a pau me ka ‘olu‘olu maika‘i, a he mea hou nō ia iā ia ke kipa ‘ana mai o ka huaka‘i ali‘i i kona wahi e like me ke ‘ano mau o nā ali‘i.

Ho‘olale a‘ela ke ali‘i kama‘āina i nā mea‘ai; a mākaukau, ‘o ka ‘ai nui ihola nō ia a mā‘ona. Ho‘oluana ihola lākou nei, a li‘uli‘u, nīnau maila ke kama‘āina, “Ma hea kā ‘oukou huaka‘i māka‘ika‘i e hele ai?” Pane maila ka ‘ōpio o Puna, “ ‘A‘ole na lākou nei ka huaka‘i; na‘u ka huaka‘i māka‘ika‘i; a ma ka‘u nonoi i nā ali‘i, ‘ae maila e hele pū a pau mai kēia mau moku a hiki i Kūkuluokahiki; ho‘i mai. ‘O ia ke kumu o kēia huaka‘i i hiki mai nei i ou lā e ke Ali‘i. Inā ho‘i he mea pono i kou mana‘o, e ke Ali‘i, ma ka‘u nonoi aku iā ‘oe e hele pū i ka māka‘ika‘i ma kēia hele lōkahi ‘ana me mākou, ke ‘olu‘olu mai ho‘i ‘oe, e ku‘u Haku.”

‘Ae maila nō ke kama‘āina, “Ke ‘ae aku nei au e hele pū me ‘oukou, ka ‘ike ‘ia aku kā ho‘i o ia mau wahi a hiki i Kūkuluokahiki. Eia na‘e ka hewa lā; ‘o mua aku nei, ‘ālike‘ālike o ka moana ‘o ‘Alenuihāhā, ua pa‘a i ke kia‘i ‘ia e nā ‘alihikaua o ka manō ali‘i o Maui. Aia kona hale ali‘i lā i Kīpahulu. “ ‘O wai kona inoa?” wahi a ka ‘ōpio malihini. “ ‘O Kauhuhū,” wahi a ke ali‘i o Kohala, “ua lohe au he ali‘i huhū, a he puni kaua nō ho‘i.” ‘Ī mai kahi ‘ōpio a kākou, “Aia nō ho‘i paha ka huhū i ka huhū aku.” “He huhū wale mai ho‘i ke hele aku me ka ‘olu‘olu. ‘A‘ole e maliu mai ana kēlā ali‘i huhū; he puni hakakā, a ke kia‘i mau mai nei ko ia ala po‘e koa i ka moana. Pēlā ko‘u lohe mai.”

‘Ae mai ka ‘ōpio o Puna, “ ‘Ae. E ‘ike auane‘i i ke koa a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei, i kia‘i pali o Pānau i Puna, ka mea nāna e ‘u‘u aku ka na‘au ona i waho. ‘A‘ole paha ia i poni ‘ia i ka ‘awalau, i ka niu hiwa, ka moa ‘ulahiwa a me ka i‘a ‘ula, e like me ke keiki o ka lā puka i Ha‘eha‘e.” I kēia mau ‘ōlelo nō a ua ‘ōpio nei, pā ihola nā ali‘i hoahēle ona. Nānā aku, nānā mai lākou lā; lo‘u aku, lo‘u mai. No ka lohe ‘ana i nā hua‘ōlelo koa a ia nei, makemake loa lākou lā i kēia wahi ali‘i ‘u‘uku ikaika o ka ‘ōlelo.

I ia wā nō, ‘o ka pai akula nō ko ia nei i ka hele, ‘ae maila lākou lā, “Ma ‘ane‘i aku kākou a hiki i Hāmākua i ke ali‘i o laila; ‘o kākou ke hele pū.” Ma laila wale mai nō nā hoahēle ali‘i o ia nei. Holo lākou nei a kipa i kahi o Kapulena, ke ali‘i o Hāmākua. E noho mai ana nō ia i ka hale. ‘O ua wahi koa ‘ōpio nei nō ka makamua o ka huaka‘i. A hālāwai akula me ke kia‘i o waho mai, nīnau akula kēia, “ ‘Auhea ke ali‘i?” “Aia no ke noho lā,” wahi a ke kia‘i. “E hele aku ‘oe a ha‘i aku iā ia, eia a‘e ‘o Kepanilā, ke ali‘i o Hilo, ‘o Kāneilehia, ke ali‘i o Ka‘ū, ‘o Kua, ke ali‘i o Kona, ‘o Manokini, ke ali‘i o Kohala, a ‘o wau nō ho‘i ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, ke keiki a Kapukapu lāua ‘o Hōlei. ‘O kia‘i pali au o Pānau i Puna. E ha‘i aku ‘oe, i kipa maila mākou e ‘ike aku iā ia. Inā he aloha kona iā mākou, e ki‘i mai.”

MOKUNA II

‘O ka hele akula nō ia o ka ‘elele a ha‘i akula i ke ali‘i kama‘āina. ‘O ka pīhoihoi maila nō ko ia ala a kēnā maila i kēlā ‘elele nāna i ha‘i aku iā ia e ki‘i i nā malihini. A hiki maila ka ‘elele, “I kēnā ‘ia mai nei au iā ‘oukou e kipa ‘oukou i kahi o ke kama‘āina.” ‘O ka ‘ae akula nō ia o ka ‘ōpio a kākou. ‘O ka holo akula nō ia a ho‘okipa akula ke kama‘āina iā lākou nei i loko. A na ua wahi ‘ōpio nei nō a kākou ka hō‘ike pākahi ‘ana iā lākou a pau, a hā‘awi maila ke kama‘āina i kona aloha iā lākou.

A ku‘u ihola ka nae o ka malihini, ho‘olale a‘ela ke ali‘i kama‘āina e ‘ai lākou nei, ‘o ka ‘ai ihola nō ia. A pau ka ‘ai ‘ana, luana lākou nei a kūkā no ka huaka‘i māka‘ika‘i. I ia manawa i pane mai ai ke kama‘āina, “Makemake wale kā ho‘i ka hele pū ‘ana me ‘oukou i ka māka‘ika‘i.” ‘O ka ‘ae like akula nō ko nā malihini, “E hele pū kākou.” “A hea kā ‘oukou huaka‘i māka‘ika‘i pale mai?” “A Kūkuluokahiki pale mai,” wahi a ka malihini. Pane mai ke kama‘āina, “‘O wai ke kama‘āina e hele ai a Kūkuluokahiki?” Ha‘i maila kahi ‘ōpio a kākou, “‘O Kua ke kama‘āina o ia alanui. ‘O kona wai ‘au‘au ka muliwai ‘o Muliwai‘ōlena i ka pe‘a kapu o Nu‘umealani.” ‘Akahi nō a lohe kēlā mau ali‘i he kama‘āina ‘o Kua no Kahiki. I ia manawa i pane mai ai ‘o Kua, “He ‘oia‘i‘o ia ‘ōlelo a Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, i pane maila. ‘O ko‘u ‘āina hānau ‘o Kahiki, a mai laila mai nei au o ko‘u hiki ‘ana a noho iā Hawai‘i nei, a ke mana‘o mai nei paha ‘oukou he kama‘āina au no kēia pae‘āina.” ‘Ae maila nā ali‘i ‘ē a‘e o lākou.

Moe lākou a kakahiaka a‘e, ‘o ka mākaukau ihola nō ia o ka pā‘ina a haele nui lākou nei. A hiki lākou nei i waenakonu o ka moana ‘o ‘Alenuihāhā, ua kū papa nā manō a pau mai luna mai o Kapueokahi i Hāna a hiki i ka mole o Kaho‘olawe ma Kealaikahiki. ‘O ko lākou nei hālāwai akula nō ia me ka pūkuaa ‘o Kai‘anuīlālāwalu, ke kaikaina o Kauhuhū. I ia wā, pane mai ua pūkuaa nei, “E hele ana kā ‘oukou huaka‘i i hea, e nā Ali‘i o Hawai‘i?” Pane akula ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, “E hele ana i ka māka‘ika‘i ma kēia mau ‘āina aku a hiki i Kūkuluokahiki. Pane maila ka pūkuaa nui o ka moana, “‘A‘ohe alanui e hele ai; ua pa‘a. ‘O ka ho‘i aku ko ‘oukou pakele. Ua kauoha pa‘a ‘ia mai au e ko‘u Haku, e kia‘i i ka moana nei. ‘A‘ohe huaka‘i e komo mai ma kēia ‘ao‘ao o Maui nei. He kapu loa. E nānā a‘e ‘oukou lā, ua pa‘a ka moana nei i nā koa mai luna mai

o Kapueokahi i Hāna a hiki i ka mole o Kealaikahiki i Kaho‘olawe.

“Ho‘opa‘a mai nō ‘oukou; ‘o ke kaua ka hope.”

‘Ī aku kahi ‘ōpio a kākou i ka pūkaua, “Ua pono ia ‘ōlelo āu inā he huaka‘i kaua kā mākou i hele mai nei. E like me ku‘u ‘ōlelo mua aku nei iā ‘oe, he huaka‘i māka‘ika‘i kā mākou.” Pane maila ka pūkaua me ka leo huhū, “He lohe ‘ole nō anei ‘oe! ‘A‘ole e ‘ae ‘ia nā mea a pau loa e komo mai ma loko o nā palena o Maui nei; he kapu loa! Ho‘opa‘a mai nō, ‘o ke kaua ka hope, i lohe mai ‘oukou, e nā Ali‘i o Hawai‘i!” I ia wā i huli a‘e ai kēia a kāhea aku i nā hoahale ali‘i ona, “E Kepanilā, ke ali‘i o Hilo; e Kāneilehia, ke ali‘i o Ka‘ū; e Kua, ke ali‘i o Kona; e Manokini, ke ali‘i o Kohala; a me Kapulena, ke ali‘i o Kohala; ke ha‘i aku nei au iā ‘oukou, ‘a‘ohe alanui o kākou e hiki ai; aia ma loko o ka ikaika a me ke koa e hiki ai. E noho mālie mai nō ‘oukou pēlā; a i make au, ‘o ke alanui nōna; huli nui aku i hope; ‘o Hawai‘i nō ka ‘āina.”

Huli maila kēia a kāhea maila i ka pūkaua Kai‘anuīlālāwalu me ka leo koa ikaika launa ‘ole, “E ka pūkaua o kēia moana ‘o ‘Alenuihāhā, ‘akahi nō a hume ka malo kea o‘u, ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘ulua, ke keiki a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei. ‘O kia‘i pali au o Pānau i Puna, Hawai‘i, ke keiki koa ho‘i o ka puka ‘ana a ka lā i Ha‘eha‘e, a nui ka ikaika i nā lā pakele, e Kai‘anuīlālāwalu.” Pane mai ka pūkaua me kāna hua‘ōlelo pāhenehene ho‘owahawaha no ko ia nei ‘u‘uku, “‘A‘ole paha ‘o ‘oe ko‘u hoa kaua, e na wahi keiki ‘u‘uku poke‘o iki o ka hānau ‘ana a‘e nō i nehinei lā!” Wahi a ka ‘ōpio a kākou, “‘O ka iki huna lepo mai kēia e pula ai ko maka; he ‘āna‘anai ka lā‘au lapa‘au e ola ai!” Wahi a ka pūkaua, “E kū ho‘i ka le‘ale‘a, ‘o ‘oe ka hoakaua; he ‘iniki me ka ‘uwalu ka ‘eha a ke kamali‘i!” No ia mau hua ho‘onāukiuki a ia ala, e kāhea aku ana kēia, “E Kai‘anuīlālāwalu ē; e ke‘eke‘ehi kūlana i pa‘a. ‘O ‘oe ho‘okahi, ‘o wau ho‘okahi; kū mai i mua!”

I kū mai ka hana i mua, e lele aku ana kēia; komo ma nā halo o ia ala; pa‘a loa. ‘O i kūpaka ua pūkaua nei ‘o Kai‘anuīlālāwalu; i luna, i lalo; kū ka ‘e‘a o ka lepo; lele li‘ili‘i ke ko‘a iā ia nei; ‘a‘ohe wahi hemo iki. Ma laila ko Ka‘ianuīlālāwalu wahi i nahu ai; A hāmama, komo kēia ‘ōpio i loko o ka ‘ōpū a puka ma hope. Ua pau loa ka na‘au i ka ‘u‘u ‘ia i waho a lana ke kino make o Kai‘anuīlālāwalu i luna o ka ‘ili o ke kai. ‘O ka ‘auhe‘e akula nō ia o nā manō a pau i mua o ia nei. E luku aku ana ua ‘ōpio kama‘eu nei o ka lā puka i Ha‘eha‘e. ‘A‘ole o kana mai ka make ma kēlā ‘ao‘ao.

Ho‘opau a‘ela kēia i ka luku ‘ana, ho‘i akula kēia me ka na‘au o ka pūkaua,

a loa'a ke kino e lana ana i ka 'ili kai. 'O ko ia nei ka 'iālupe akula nō ia i ke kino o ua pūkaua nei a hiki ana i mua o nā ali'i o Hawai'i, e lana mai ana nō lākou lā. I nānā iho ka hana o lākou nei, nui kēia manō, loa nō ho'i; 'ewalu lālā ma kona kua. No laila nō i kapa 'ia ai kona inoa o Kai'anuilālāwalu. I ia wā, pane ua wahi kama'eu iki nei i nā hoahale ali'i ona, "E hai mai 'oukou i ka heana a kākou, e o'u mau Haku." Pane maila 'o Kepanilā, " 'O ko mākou mana'o a pau, nāu nō e hai ka heana i make maila iā 'oe." " 'A'ole pēlā mai ka pō mai; 'o ka make kā ka pūkaua, he 'oko'a ka mea nāna ia hana 'o ka hai i ke kanaka," wahi a ka 'ōpio. "Mai ha'alele mai 'oukou." Wahi a nā hoahale, " 'O ka noho ali'i wale nō kā mākou, 'a'ole mākou i 'ike i ke 'ano o ia mau hana a pau loa. He hemahema loa mākou a pau, 'a'ole i ho'ā'o i ia mea 'o ka hai 'ana o ka heana make i ka lā o ke kaua. Na lākou lā ka hā'awi mai." E holo papa aku ana kēia i nā manō a ia nei i luku ai e lana ana i ka 'ili kai, ho'onoho i kekahi i luna o kekahi, a lilo iholā i heiau, a ho'oili akula kēia i ua pūkaua make nei i luna o ka heiau manō a ia nei i paila ai.

Ke nānā maila nā ali'i i ko ia nei mākaukau a me ke koa launa 'ole nō ho'i. I ke kau 'ana o ka heana a ia nei i luna o ke kuahu manō i ho'onoho paila 'ia e ia nei, 'o ka lēkei maila nō ia o ua wahi kama'eu nei, kau ana i luna o ua kuahu nei. 'O ko ia nei kāhea a'ela nō ia me ka leo 'e'ehia, weliweli, anoano ma ke 'ano pule,

E ka lani, e ka honua,
 E ka hikina a ka lā i Ha'eha'e,
 E kaulana a ka lā i Nu'umealani,
 I nā pe'a kapu o nā paia lani,
 E nā 'ale kāwahawaha o 'Alenuihāhā,
 E ke kūlepe makani paio lua,
 I ku'u kupunakāne akua, iā Kamohoali'i,
 Eia ka mōhai lā 'o Kai'anuilālāwalu,
 Ka pūkaua o kēia moana hohonu,
 He mōhai, he 'ālana i nā akua,
 I o'u mau haku ali'i e lana mai nei,
 Eia he heana na kākou i make ia'u,
 Iā Ka'ehuikimanōopu'uloa,
 I ke keiki koa a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei,

I kia'i pali o Pānau i Puna,
Ke koa ho'i o ka lā puka i Ha'eha'e,
E ola, e ola mau loa au i ke ao mālamalama,
Ua noa, lele wale.

I ka wā a ia nei e pule ana, ua mālie loa ka moana, 'a'ole makani, 'a'ole he 'ale nui, he la'i wale nō. He lana mālie mai nō ho'i kā nā ali'i o Hawai'i me ka 'e'ehia no kā ia nei hana o ia manawa me ka lo'u aku lo'u mai i kahi kama'eu 'ōpio koa, a he 'ano kahuna nui no nā heiau haikanaka, ma'alea a piha i ke akamai ma ka ho'olohe aku a nā hoahale.

I ia wā, kāhea akula kēia i nā ali'i e lana mai ana. 'O ko lākou hele maila nō ia a nīnau ana iā Honuiki, i ke kia'i o ka lua o Kauhuhū, ka manō ali'i o Kīpahulu i Maui. Ua hala na'e ua manō nei ma Ko'olau, a ho'i mai ana. E noho ana lākou nei i loko o ka lua, haki ana ka nalu mua, 'ōlelo maila 'o Honuiki ke kia'i o ka lua iā lākou, "Eia a'e ua ali'i huhū nei. Pehea lā auane'i 'oukou e pakele ai?" Haki hou ka nalu 'alua. Aia a pau mai nā nalu 'ewalu, hō'ea mai ke kino a komo i ka lua nei. I ka walu o ka nalu, lana ana ua kama'aina nei ma waho o ka lua.

A pane maila ua Kauhuhū nei, "Ē! Hāunauna kanaka mai nei ko'u wahi!" "Ae, he kanaka; 'o wau 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, 'o ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei. 'O kia'i pali au o Pānau i Puna, Hawai'i, a nui ka ikaika, inā lā, pakele mai a'u aku." Wahi ho'i a kā kākou 'ōpio, "A'ole ka'u huaka'i he huaka'i ikaika; he huaka'i māka'ika'i ka'u i kipa mai nei i kou wahi e ku'u Haku Ali'i." Pane mai ke kama'aina i ka malihini, "Ua 'ike nō lā, 'a'ohe ikaika kipa wale mai nō i ko'u wahi e na kauā makawela iki a kāu hana. I hea ke kulina 'ana, ka launa ho'i o ke kipa 'ana, a ma'a wale ai ho'i ke kipa 'ana mai, e na wahi malihini ho'okano o ke komo wale i ko'u hale i pō'alo 'ia aku auane'i ou mau maka e a'u lā." I ia manawa, ha'alulu nā malihini e noho ana i loko o ka lua i kaua mea 'o ka huhū o ke kama'aina nona kahi.

I ia wā, pane maila ua kama'eu 'ōpio nei a kākou, "He lohi wale nō ia, e ke kama'aina, he kanaka huhū a kūmaka ka 'ike i kēia lā. No ka 'ino nō o kou inoa 'o Kauhuhū, he huhū ke 'ano, 'a'ole paha 'o 'oe ka Haku nāna e pō'alo nā maka, i lohe ko po'o, e na kanaka 'ōlelo 'ino. Ua mana'o 'oe, 'o 'oe ke keikikāne a he kaikamahine au e maka'u aku ai au iā 'oe. Inā 'o kou makemake ka hakakā, e like auane'i 'oe me ko pūkua kaikaina, nāna i pani pa'a i ka moana 'o 'Alenuihāhā

me nā kaukani koa e lana lā ko lākou mau kino kupapa‘u i ka moana. ‘O Kai‘anuilālāwalu mā, ua make. Ua make ia‘u, i ke keiki koa o ka lā puka i Ha‘eha‘e, a nui ka ikaika, e ke kama‘āina, inā lā, pakele mai a‘u aku.”

I ia wā, kāhea a‘ela kēia i nā ali‘i hoahale o ia nei, “ ‘Auhea ‘oukou; e kaua a‘e au i kēia wā me ke kama‘āina nona kēia wahi a kākou e lohe pū a‘ela i nā ‘ōlelo aloha ‘ole. I nānā a‘e ‘oukou ia‘u a i make au, na ‘oukou nō e ho‘ākāka a‘e me ia ala. A ho‘i nui aku iā Hawai‘i o kākou, na ‘oukou e ha‘i aku i ku‘u aloha i o‘u mau mākua. Akā ho‘i, i nānā a‘e ‘oukou a na‘u ke eo o kēia lā, ‘a‘ohe ho‘i ‘ana. Mai maka‘u ‘oukou, e o‘u Haku, e noho ‘oukou me ka ho‘omana‘o no‘u i kēia lā.” I ia wā i kāhea huhū mai ai ua kama‘āina nei i kahi kama‘eu ‘ōpio a kākou, “E aha ana kā ho‘i ‘oe, e ku‘u hoa paio e lohi mai nei?” Hāpai a‘ela ua ‘ōpio nei a kākou i nā hua mele ikaika ma ke ‘ano kepakepa,

“Eia lā, eia au ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa,
‘O ke keiki koa a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei,
‘O kia‘i pali au o Pānaui i Puna, i Hawai‘i,
Ke keiki ho‘i i poni ‘ia i ka niu hiwa, ‘awa hiwa,
pua‘a hiwa, moa hiwa, me ka i‘a ‘ula.
Na ka makua i wānana,
‘O nā kupu, ‘o nā ‘eu o ka moana,
He mau ‘ōpala lākou i mua o‘u.
I ku‘u kūpunakāne akua,
Iā Kamohoali‘i, hō mai i ikaika,
I ikaika no‘u i kēia lā,
No Ka‘ehuikimanōopu‘uloa,
No kōu pulapula.
Ua noa, lele wale.”

‘O ko ia nei ‘ō‘ili a‘ela nō ia i waho. E wehe a‘e ana kēlā i ke ā luna me ke ā lalo e nahu mai iā ia nei, e komo kino ‘ōhua like aku ana kēia, noho ana i loko o ka ‘ōpū. E nahu aku ana kēia iā loko a pau ka na‘au i ka ‘u‘u ‘ia e ia nei.

Puka kēia ma hope, noho ana i waho me nā ukana o loko a pau o ua manō huhū nei. ‘O ka lana a‘ela nō ia o ke kino make o ua ali‘i kama‘āina nei i luna o ka ‘ili kai. Kū ana ua koa wiwo ‘ole nei i mua o nā hoahale ali‘i ona me ka na‘au, ka ‘ōpū, ke ake, a ‘ike maila lākou ua make ka hoapaio iā ia nei, kau ka weli me

ka maka'u iā lākou lā. Pane akula kēia i nā ali'i, "Eia ke kino o ka heana a kākou, na 'oukou e hai mai." I ia wā, pane maila 'o Kāneilehia, ke ali'i o Ka'ū, "Nāu nō e hana ia mea, na ka mea o kākou i 'ike, na lākou lā ka pane mai." 'O ko ia nei hai akula nō ia, a pau ia hana nui weliweli, luana lākou nei.

A pau, ho'olale a'ela ka pā'ina, a pau ka 'ai 'ana, kauoha a'ela kēia iā Honuiki, i ke kia'i o ka lua o ua ali'i nei i make, " 'O 'oe nō ke Ali'i a me ke kia'i o kēia wahi a ho'i mai mākou mai ka huaka'i māka'ika'i mai. Ua make a'e nei ke ali'i āu no ka hewa a me ke 'ino o kāna mau hana. I noho 'oe a i hiki mai ke ali'i o Maui nei, 'o Moanaloha, a me kekahi po'e 'ē a'e, e ho'okipa nō me ka hānai aku i nā mea'ai a pau. Mai huhū 'oe o make 'auane'i." 'Ae maila 'o Honuiki me ka 'ōlelo mai, " 'Akahi nō a pono ihola ka noho 'ana. Ua make ke ali'i huhū o mākou. 'O mākou nō kekahi i pono 'ole i ka huhū a me ka hana'ino o ko mākou haku. He mea huhū wale nō na ia ala nā mea a pau loa, nō laila, he maka'u 'ia kēia wahi, 'a'ole e kipa 'ia mai. He pōmaika'i nui nō kēia no mākou i kona make 'ana, no ka mea, ua maka'u nui mākou iā ia no ka huhū."

Moe lākou nei a ao a'e, 'o ka mākaukau ihola nō ia o ka pā'ina. A pau ia, 'o ko lākou nei holo pololei akula nō ia a hiki ana i Kaho'olawe, kahi ho'i o ke akua o ka moana, 'o Kamohoali'i ka inoa. Hālāwai akula lākou nei me ke kia'i o waho mai, nīnau akula lākou nei, "E noho ana nō anei ka 'elemakule i kona wahi?" " 'Ae," wahi a ke kia'i. 'Ōlelo akula 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa i ke kia'i, "E hele 'oe a ha'i aku i ku'u Haku Akua, eia au 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, 'o ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei. 'O kia'i pali au o Pānau i Puna, a me nā ali'i a pau o Hawai'i, nā kauā lepo āna i kipa maila e 'ike iā ia. A e ha'i aku nō ho'i i ke 'ano o kā mākou huaka'i i hiki mai i mua o kona alo ali'i."

Hele akula ke kia'i a hiki i kahi o Kamohoali'i, ha'i akula e like me nā mea i 'ōlelo 'ia aku ai iā ia, a pane maila ke ali'i, "E ki'i aku iā lākou a ho'okipa mai." Ki'i 'ia maila lākou nei e kekahi manō ali'i 'o Ka'alamikihau ka inoa, 'o ko Honua'ula manō ali'i ia. Alaka'i 'ia akula ma loko o kekahi lua nui maika'i e pili pū ana me ko ke ali'i lua e noho ana. A komo lākou nei a pau, ho'omākaukau nā mea'ai ma ko Ka'alamikihau lawelawe 'ana. 'Ai lākou nei; a pau ka 'ai 'ana, luana ihola ka pō. I ia manawa, ha'i maila ka 'elele a ke ali'i, "E hiki mai ana ka 'elemakule e 'ike iā 'oukou." I ia wā nō, komo mai ana 'o Kamohoali'i; ua hele a ulu ka limu a me ke ko'a i luna. Aloha pākahi maila iā lākou a pau, a luana ihola no kā lākou huaka'i māka'ika'i.

A ma hope o ka luana nui ‘ana, ‘ōlelo maila ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa i mua o ke ali‘i a akua ho‘i, “I kipa mai nei au i ou lā no ke kauoha a kahi kauā lepo āu, i ku‘u lā i hāna‘i ‘ia ai e ia.” ‘Ae maila ke ali‘i me ka ‘olu‘olu, a nīnau mai, “Pehea lā wau e hana aku ai iā ‘oe, e ku‘u mo‘opuna?” ‘Ōlelo akula ua wahi hū‘eu nei, “E hā‘awi mai i mana a me ona ikaika, i koa a i mau kino lehulehu no‘u, a e kau mai nā halo ou ma luna o ku‘u po‘o me ka poni ‘ana ia‘u mai luna a lalo.” ‘Ae maila ka ‘elemakule, “ ‘Apōpō a kūpono ka lā i ka lolo, ‘o ka manawa ia. I kēlā lā aku, hele ‘oukou.”

Pau nā hana o ia pō, moe lākou nei, a ao a‘e, mākaukau nā mea a pau loa no ka pā‘ina ‘ana. A pau ia hana a lākou, ‘o ka ‘ai ‘ana, kakali akula lākou nei no ka hana a ke ali‘i ma luna o ua wahi kama‘eu ‘ōpio nei a kākou. A kūpono ka lā i ka lolo, i ia manawa i hiki mai ai ua Kamohoali‘i nei ma ko lākou nei wahi me ka weliweli ano akua, me nā manō ali‘i a pau ma hope ona me ko lākou mau kāhiko ‘ano ‘ē ma nā kino mai luna a lalo, a komo maila ‘o Ka‘alamikihau me ka hūewai poni i kama ‘ia i ka ‘aha a pa‘a. I ia manawa, ki‘i akula ‘o Ka‘alamikihau iā Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, a alaka‘i maila i mua o ke ali‘i. Kū iholā kēlā me ka wiwo ‘ole i mua o nā mea a pau loa a me ke akua ho‘i. Kau maila nā halo o Kamohoali‘i i luna o ua wahi kama‘eu ‘ōpio nei, a ninini maila ‘o Ka‘alamikihau i ka hūewai poni ma luna o ke po‘o, a puana a‘ela i nā hua‘ōlelo ‘e‘ehia weliweli ma kāna ho‘omaika‘i ‘ana ma luna o ke po‘o o ua wahi ‘ōpio wiwo ‘ole nei a kākou.

MOKUNA III

E 'ōlelo ana penei: “Ke kau aku nei au, ‘o Kamohoali‘i, i nā ho‘omaika‘i ‘ana ma luna ou me kēia wai poni iā ‘oe, a ke hā‘awi aku nei au iā ‘oe i ka mana, i ka ikaika, a me ke koa lua ‘ole ma kēia moana pālalahala, mai ka hikina a ke komohana, mai ka ‘ākau a ka hema, ma nā wahi a pau āu e hele ai. ‘A‘ole kekahi mea e lanakila ma luna ou, mai kēlā paia lani a kēia paia lani, a hiki i nā kūkulu o Kahiki. ‘O nā kupu, ‘o nā ‘eu o ka moana e ‘a‘a mai iā ‘oe ma ke ‘ano hakakā, he mea ‘ole lākou a pau i mua ou. He noho mālīe ko lākou ola; ho‘opa‘ipa‘i mai iā ‘oe, ‘o ko lākou make ia. A ke hā‘awi aku nei au i mau kinolau nou ho‘okahi haneli ka nui. Aia a mana‘o a‘e ‘oe i kou kino e lilo i kino humuhumu, ua lilo a‘ela pēlā, a i kino pokipoki, pēlā aku; a haneli ka nui o kou mau ho‘ololi ‘ana. ‘O ia kou mau kinolau a‘u e hā‘awi nei ma ko‘u ‘ano akua, a mana ho‘i, a e ola mau loa ‘oe a kau i ka pūaneane. Ua noa, lele wale.”

I kēia lā e kau nei nā ho‘opōmaika‘i ma luna o ia nei, ua maluhia ke anaina me ka weliweli lua ‘ole. A pau a‘ela nā hana o ia manawa, ho‘i a‘ela ka ‘elemakule me kona pū‘ali ali‘i a pau, a noho ihola lākou nei malihini me ke kama‘āina ho‘okahi, ‘o Ka‘alamikihau, a lilo ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘ulua i mea ki‘eki‘e loa i mua o kona po‘e hoahale me ka maka‘u a me ka weliweli ‘ia e lākou nei.

‘Ōlelo maila ‘o Ka‘alamikihau i mua o nā ali‘i malihini, “ ‘Akahi nō au a ‘ike i ka hana i hana ‘ia iho nei i mua o ia ala, ‘a‘ole ma mua a hiki i kēia lā wale nō. He nui ko‘u weliweli a me ka maka‘u no nā mea i hāpai ‘ia a me ka hā‘awi ‘ana i nā kinolau.” ‘Ae like maila nā malihini a pau me ka ‘ī mai, “ ‘O kākou like kai komohia i loko o kēia hana nui i hana ‘ia iho nei.”

I ia wā, ‘o ka ho‘omākaukau maila nō ia o Ka‘alamikihau i nā mea‘ai a ho‘olale akula i nā ali‘i malihini e ‘ai lākou. A pau ka ‘ai ‘ana, he manawa luana iho ia no lākou nei a hiki i ka pō ‘ana. Ma mua na‘e o ko lākou moe ‘ana, ‘o ka pā‘ina ahiahi ka hana mua. A pau ka ‘ai ‘ana, ala akula lākou nei a hiki i ka wā moe. Pane maila ‘o Ka‘alamikihau iā lākou nei, “ ‘O wau kekahi makemake i kā ‘oukou huaka‘i māka‘ika‘i, ‘o ka ‘ae ‘ole mai o ka haku o kākou ka hewa.”

I ia wā i ‘ōlelo mai ai ‘o Kepanilā, “ ‘A‘ole ‘oe e pono ke ha‘alele i ko kākou haku ali‘i, no ka mea, ‘o ‘oe maoli nō ka pu‘ukū o kona alo ali‘i, a ua lilo ‘oe i mea hanohano nui loa, a he mau ali‘i ‘ē a‘e ma lalo mai ou. Ma kāu mau ‘olelo lākou a

pau e ho'olohe mai ai a mākou e 'ike aku nei." 'Ae maila 'o Ka'alamikihau, " 'Ae, 'o ka'u mau hana ihola kēia, 'o ka ho'okipa mai i nā malihini ali'i a pau, a me ka ho'omākaukau 'ana i nā mea'ai a pau a hiki i ka wā e ka'awale aku ai lākou a pau mai kēia alo ali'i aku e like me 'oukou."

Moe lākou nei i ia pō, a ao a'e, 'o ko lākou nei lā ia e hele ai. Ua mākaukau mua ka pu'ukū Ka'alamikihau i nā mea'ai o ka 'aina kakahiaka. 'O ka 'ai ihola nō ia, a pau ka 'ai 'ana, ha'i maila 'o Ka'alamikihau i ka 'ōlelo mai ke alo ali'i mai, "E komo mai ana ke ali'i haku o kākou e 'ike iā 'oukou ma mua o ko 'oukou hala 'ana ma ke 'ano ho'oku'u aku iā 'oukou me ka mahalo nui." I ia wā, komo mai ana ua Kamohoali'i nei me kona mau pū'ali ali'i a pau, a pane maila i kāna 'ōlelo ali'i, "Ua hiki mai nei au e hālāwai hou me 'oukou, nā Ali'i o Hawai'i i kēia lā, no ka ho'oku'u 'ana aku me ku'u mahalo nui. Ua ho'ohanohano mai kā 'oukou huaka'i ali'i ma ke kipa 'ana mai i ko'u alo ali'i nei. 'A'ole he huaka'i ali'i nui i kipa mai ma mua i ko'u wahi nei e like me 'oukou i kēia mau lā. A ke ho'oku'u aku nei au iā 'oukou me ku'u mahalo nui, a me ko'u pū'ali ali'i. E hele 'oukou a hiki i nā kūkulu o Kahiki, a i ho'i nui mai, e kipa nui mai ma 'ane'i."

Pane maila 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa no ka ha'i'ōlelo a ke ali'i, "E Ka Mō'i o nā Mō'i, ke Akua ho'i o kēia moana nui laulā, mai nā paia lani a Kūkuluokahiki; ke waiho ha'aha'a aku nei au i ko mākou mahalo nui i ka lohe 'ana i kāu 'ōlelo ali'i o kēia lā. Ke hele aku nei mākou ma mua e like me ka lā e iho ana i ke komohana, a e hilina'i nui mākou ma luna ou ma kēia hele 'ana a hiki i ka pe'a kapu o Nu'umealani. A huli ho'i mai mākou, e ho'omana'o mau nō mākou i kāu kauoha ali'i ma ke kipa 'ana mai ma kou alo ali'i nei."

I ia manawa, aloha like akula lākou nei a pau i ke ali'i nui me kona pū'ali ali'i, a puka nui maila nā malihini me ka ukali 'ana mai a ka pu'ukū nui Ka'alamikihau, a ho'oku'u maila iā lākou nei e hele. 'O ko lākou nei holo maila nō ia a hiki i Kalaeokalā'au. 'Ōlelo aku 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa i nā ali'i hoahale ona, "E kipa kākou i kahi o ke ali'i o Moloka'i. Eia a'e kēia wahi ona lā, a 'o ke kauwahi ona, aia ma Ko'olau o kēia 'āina. Māli'a, ua ho'i mai i kēia hale ona." He 'ae wale nō kā nā hoahale ona. 'O kēia manō ali'i na'e, 'o Kauhuhū ka inoa, he inoa mai no kēlā manō ali'i o Kīpahulu i Maui.

A kipa lākou nei, e noho ana ke kia'i hale 'o Kanakaokai, nīnau ana ua 'ōpio nei, " 'Auhea ke ali'i o kēia wahi?" "Ua hele aku nei; 'o ka ho'i mai na'e koe." " 'A'ole anei e hiki iā 'oe ke ho'okipa aku iā mākou, a ho'i mai ke ali'i?" "He pono

nō au ke ho'okipa, eia ka hewa; he ali'i huhū, 'a'ole o kana mai, a he maka'u mākou a pau iā ia." "Ōlelo maila ka 'ōpio i ke kia'i hale, " 'A'ole kā mākou huaka'i i kipa mai nei e huhū aku iā ia, he huaka'i māka'ika'i kā mākou."

No ia mau 'ōlelo maika'i a nā malihini, ho'okipa 'olu'olu maila ke kia'i hale i nā malihini. A i ka nānā aku a ke kia'i hale, he mau ali'i lākou a pau no ka hanohano o ko lākou mau nanaina, a me ka nunui nō ho'i o nā kino. 'A'ole i 'upu iho lākou nei o ka noho 'ana, wela mai ana ke kai; 'o ua kama'āina ali'i nei e ho'i mai ana. I kona hiki 'ana mai i waho nō, kāhea ana me ka leo nui, "Hāunauna kanaka mai nei ho'i ko'u wahi." 'Ae akula ka 'ōpio a kākou, " 'Ae, he kanaka; 'o wau 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, 'o ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei. 'O kia'i pali au o Pānau i Puna, Hawai'i." "E le'ale'a auane'i me ka malihini." Wahi mai a ka 'ōpio a kākou, " 'A'ole ka'u huaka'i he huaka'i le'ale'a; he huaka'i māka'ika'i kā mākou i kipa mai nei i kou wahi, e ke Ali'i kama'āina o Moloka'i nui a Hina nei."

No kēia mau 'ōlelo 'olu'olu maika'i a kahi 'ōpio a kākou, ua 'olu'olu loa ke kama'āina, a komo maila ma kona hale ali'i. E moe aku ana kēia po'e manō nunui 'elima, a 'o ke ono, 'o kahi 'ōpio, iā ia ke kama'ilio 'ana. Kuhikuhi akula ka 'ōpio i ke kama'āina, " 'O Kepanilā kēia, 'o ke ali'i o Hilo; 'o Kāneilehia kēia, ke ali'i o Ka'ū; 'o Kua kēia, ke ali'i o Kona; 'o Manokini kēia, 'o ke ali'i o Kohala; 'o Kapulena ho'i kēia, 'o ke ali'i o Hāmākua; a 'o wau nō ho'i ko Puna."

I ia wā i hā'awi mai ai ke kama'āina i kona aloha iā lākou nei me ka 'olu'olu nui loa. Ma ia manawa nō i ho'olale a'e ai ke kama'āina i nā mea'ai a pau na lākou nei, a 'ai nui iholā. A ku'u ka nae, ma ia hope iho, 'o ko lākou mākaukau iholā nō ia no ka hele 'ana. Ua kūpono ka lā i ia manawa; inā pō'ele'ele, moe lā lākou nei. 'O ka hā'awi like a'ela nō ko lākou nei i ke aloha i ke kama'āina, 'o ka holo nui maila nō ia, a kau ana ka lā i ka 'ili kai, hiki lākou nei i ka nuku o ke awa, kahi e hui ai 'o Honouliuli me Hālawā. Kipa lākou nei i ka lua o ke kia'i o waho, 'o Kē'a'ali'i ka inoa o ia lua o Komoawa. 'A'ole ua kia'i nei o ia lua, komo maila lākou nei a hiki i Kapākule. Ma waho iho, 'o ia lua ia o ke kia'i 'o Komoawa ka inoa. I laila ua kia'i nei kahi i noho ai, lana ana lākou nei i laila.

Kāhea akula ua 'ōpio nei a kākou, "E Komoawa!" "Eia nō au," wahi a ke kia'i. "E hele 'oe e ha'i aku i ku'u haku, iā Ka'ahupāhau, eia au lā 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, 'o ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei, 'o kia'i pali o Pānau i Puna, Hawai'i, a me nā ali'i a pau o Hawai'i. I hele mai nei mākou i ka

māka'ika'i a e 'ike ho'i iā ia, i ko'u haku, nāna e pō'alo nā maka, a 'o ko lākou nei a'e ke koe."

No ka maika'i a me ka 'olu'olu loa o nā 'ōlelo a ka 'ōpio, he mea 'olu'olu loa ia i ke kia'i kama'āina, 'ae mai ke kia'i, "E kali 'oukou ia'u. E holo au e ha'i aku i ka pūkaua nui, iā Kahi'ukā, aia lā i uka o Waiawa, a ho'i koke mai nō au. 'A'ole au e pono ke ho'oku'u aku iā 'oukou e 'ike iā Ka'ahupāhau o 'āhewa 'ia au." 'Ae akula ua wahi 'ōpio nei, 'o ko ia nei holo akula nō ia a loa'a 'o Kahi'ukā ma uka o Waiawa.

Lele 'ē maila ka hauli o Kahi'ukā i kā ia nei hō'ea 'ana aku a nīnau maila iā ia nei, "Ka hua i ka umauma, hā'ina." " 'Ae; he po'e malihini no Hawai'i mai, aia lā i waho." "He aha kā lākou huaka'i?" wahi a ka pūkaua iā Komoawa. "He huaka'i māka'ika'i kā lākou, a i aloha nui mai nei nō iā 'oe. Ma ko'u 'ike iā lākou a pau, he po'e ali'i lākou, he hanohano ko lākou nanaina. 'Elima mau mea nui o lākou, a ho'okahi wahi mea 'u'uku iā ia kā lākou 'ōlelo 'ana."

Pane maila ka pūkaua iā ia nei, " 'A'ole kēnā he wahi 'u'uku 'ē a'e; 'o ku'u wahi kaikaina akula 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, 'o ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei." 'Ae akula 'o Komoawa, "Pēlā nō ia i ha'i mai nei. He wahi keiki 'ōlelo le'ale'a me ka 'olu'olu, no laila, holo maila ho'i au e ha'i aku iā 'oe, a maiā 'oe mai ka 'ae, a laila, ua pono." 'Ae maila ka pūkaua nui, "O ho'i a ha'i aku i ku'u aloha iā lākou, a nāu nō ho'i paha e alaka'i aku iā lākou i kahi o ke ali'i a kāua." 'Ae maila 'o Komoawa.

Ho'i akula kēia a hiki ma Kapākule, e noho mai ana nō lākou nei. Ha'i akula kēia i nā malihini, "I aloha 'ia mai nei 'oukou a pau e ka pūkaua nui Kahi'ukā." Aloha like maila nā malihini a pau i kā ia nei ha'i 'ana aku. Nīnau maila nō ua 'ōpio nei iā ia nei, "Pehea mai nei kāu huaka'i? Ua 'ae mai nei nō iā 'oukou e komo e 'ike i ke Ali'i Ka'ahupāhau. Pēlā mai nei nō ko kaikua'ana pūkaua. Eia na'e ko'u mana'o: e moe kākou i waho nei, 'apōpō, komo kākou. I laila aku e pā'ina ai i kakahiaka nui. Ua pō'ele'ele loa kahi o ke ali'i i kēia manawa, a ua pa'a akula i ke kia'i 'ia e Honuiki me kona mau koa." 'Ae like maila nō nā malihini a pau e moe, a komo like lākou nei a pau i loko o ka lua o ke kia'i o ka nuku o Pu'uloa. I ia manawa, ho'omākaukau a'ela ke kama'āina i nā mea'ai no ka pā'ina ahiahi o nā malihini a 'ai nui ihola a mā'ona, a luana ihola, a no ka māluhiluhi, ua hiamoe nui akula.

I kēlā kakahiaka a'e, ala a'ela lākou nei a mākaukau no ka hele 'ana, 'o ka holo nui akula nō ia me Komoawa a hiki ma Kepo'okalā ma kai o Waipi'o. 'O ka lua ia o Honuiki, ka pūkaua kia'i kino o Ka'ahupāhau. 'A'ole ia i ho'i mai mai Honouliuli mai, 'o kāna hele 'ana nō i kēlā ahiahi a'e no ke kia'i ali'i me kona po'e koa. I ia manawa, hālāwai maila lākou nei me Kahi'ukā, ka pūkaua nui o ke ali'i, e hele mai ana i Honouliuli no ka ho'okipa malihini 'ana iā lākou nei ma kahi o ke Ali'i Ka'ahupāhau. Aloha aku, aloha mai lākou nei a pūliki pumehana maila 'o Kahi'ukā iā Ka'ehuikimanōopu'uloa, a holo nui akula lākou nei a hiki i ka hale ali'i o Ka'ahupāhau ma kēlā 'ao'ao mai o Honouliuli. Ua kapa 'ia nō ka inoa o kona lua, 'o Ka'ahupāhau Lua. A hiki akula ka huaka'i malihini me nā ali'i pūkaua, a hālāwai akula me Honuiki, ka pūkaua kia'i kino o ka hale ali'i a ha'i akula nā pūkaua alaka'i iā Honuiki, ka pūkaua kia'i kino o ke ali'i, "He huaka'i ali'i kā māua i alaka'i mai nei, 'o nā Ali'i o Hawai'i. A ma kekahi kūlana ou, he pu'ukū nui no ka hale ali'i; e ho'okipa aku 'oe i nā malihini ali'i a pau." 'Ae maila 'o Honuiki.

A hā'awi maila 'o Honuiki i kona aloha i nā malihini ali'i, a kuhikuhi a'ela 'o Kahi'ukā iā Honuiki no Ka'ehuikimanōopu'uloa, ke keiki a Kapukapu mā lāua 'o Hōlei, a aloha pumehana pū maila 'o Honuiki i ua wahi 'ōpio nei, no ka mea, ua kapa 'ia kona inoa ma ka 'ehu o ka lauoho o ke po'o o ko lākou haku, 'o Ka'ahupāhau.

Hiki nui akula ka huaka'i ali'i ma ka hale ali'i, a komo nui akula i loko ma kā Honuiki ho'okipa 'ana. I ia manawa i kū like mai ai 'o Ka'ahupāhau me kona mau pūkaua, Kahi'ukā a me Komoawa, me Honuiki a ma kona 'ano pu'ukū, ua ha'i akula 'o ia i mua o ke ali'i penei, " 'O Kepanilā kēia, 'o ke ali'i o Hilo; 'o Kāneilehia kēia, ke ali'i o Ka'ū; 'o Kua kēia, 'o ke ali'i o Kona; 'o Manokini kēlā, ke ali'i o Kohala; 'o Kapulena kēia, ke ali'i o Hāmākua; a 'o kahi 'ōpio nei 'o ke ali'i o Puna, 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, i kapa 'ia i ka 'ehu o ko po'o, e ke Ali'i."

Hā'awi like maila ke Ali'i i kona aloha i nā malihini a pau, a iā Ka'ehuikimanōopu'uloa, pūliki maila me ke aloha nui pumehana iā ia no ka mea, ua pili iā ia ua wahi 'ōpio nei ma o kona mau mākua lā, maiā Kanihopāpāwalu mai, kona kupunawahine, he ali'i wahine no 'Ewa, i hānau i uka o Kūkaniloko kahi o nā ali'i nui o O'ahu nei e hānau ai. A mai loko aku o ia papa ali'i 'o Hāmanalau, he wahine maika'i, a lilo ai iā Kūkaulali'i, he ali'i kāne kanaka maika'i no Maui mai.

E ho'i hou a'e kākou i nā ali'i manō. A pau ka 'ike 'ana me ke Ali'i Ka'ahupāhau, luana ihola lākou me nā ali'i malihini, a i ia manawa i mākaukau ai nā mea'ai ma o ke kauoha lā a ka pu'ukū Honuiki i nā ali'i 'ā'īpu'upu'u, iā lāua nā ukana 'ai, 'o Kuhia me Palea, a ke kapa 'ia nō ko lāua mau inoa i kekahi mau kai ma 'Ewa. E 'ōlelo ana mai "Kuhia loko a ke kai 'o Palea," 'o ua mau ali'i 'ā'īpu'upu'u lā ia a Ka'ahupāhau.

A pau ka 'ai 'ana a nā ali'i o ia kakahiaka, luana ihola ke anaina a nā ali'i, a kūpono a'ela ka lā i ka piko lani, pane maila ke ali'i kama'āina i nā malihini, "E hele paha kākou, e nā Ali'i, i ka 'au'au wai." 'Ae like akula nā malihini, 'o ka hele like akula nō ia o ka huaka'i 'au'au. 'O Honuiki ma mua loa, 'o Kahi'ukā ma hope iho, 'o ke Ali'i wahine Ka'ahupāhau me Kepanilā, 'elua lāua, 'o Kāneilehia me Kua, 'elua lāua, 'o Manokini me Kapulena, 'elua lāua, a 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa, ka pūkaua nui o nā ali'i malinihi, ma hope iho, a 'o Komoawa, ka pūkaua kia'i o ka nuku, ma hope loa o ka huaka'i ali'i.

A hiki lākou nei i Waipahu, he wai 'au'au ia ma Waikele, 'au'au lākou; a pau, mahalo nā malihini i ka maika'i o ka wai 'au'au. Hele hou ka huaka'i 'au'au ma ka wai 'au'au o Ulepuhi, i Waimano, 'au'au hou i laila, a hele hou mai i Puhikani, he wai 'au'au nō ia ma Waiau, 'au'au hou. A hiki loa ka huaka'i 'au'au i ka wai 'o Kahuawai ma Kalauao, i laila ka 'au'au nui 'ana. A li'uli'u, he mahalo wale nō kā nā malihini i ka maika'i a me ka hu'ihu'i o nā wai 'au'au o ke ali'i wahine o ka i'a hāmau leo, ka u'i o Pu'uloa. A pau ka 'au'au wai 'ana a ua pū'ali ali'i nei, 'o ka ho'i nui akula nō ia o ka huaka'i 'au'au, a hiki ana i ka hale ali'i ma Honouliuli.

E ka po'e e heluhelu ana i kēia mo'olelo o nā ali'i o ka moana hohonu, e kāpae iki a'e kākou no lākou, a e huli a'e kākou no kēia mau wai 'au'au. He mau wai 'au'au kaulana loa kēia mai ka wā kahiko loa mai a hiki i kēia manawa. He mau wai 'au'au no nā ali'i kahiko o ia mau 'āina a me nā kānaka a pau loa, a he mau wai māka'ika'i 'ia nō e nā ali'i malihini a me nā kānaka o nā wahi 'ē a'e mai Hawai'i a Kaua'i. Ma ka wai 'au'au i Kahuawai e 'au'au mau ai nā kaikamāhine a Kākuhihewa i kona wā e noho ana ma kai o Pu'uloa, a ho'āo ai me kekahi kanaka koa kaulana 'o Kalelealuaka ka inoa. A ma ia wai 'au'au nō i 'au'au ai ka Mō'i o Kaua'i 'o Ka'eokūlani, i ka holo 'ana mai i ke kaua a make ai i Kūki'iahu nei. A he mau mo'olelo nō e pili ana no kēlā mau wai 'au'au i koe akula, akā ho'i, e waiho au i ko lākou mau mo'olelo no ka mea, ua houpo lewalewa loa nā ali'i e kali maila.

E 'olelo hou kākou no nā ali'i o ka hohonu. I ka hiki nui 'ana o ka huaka'i ali'i ma ka hale ali'i o ke kama'āina, 'ono a'ela nā ali'i o Hawai'i i ka niu haohao, i pūpū no ka 'awa o ke ahiahi, no ka mea, ua ma'a lākou i kekahi wā i ka 'ai i ka niu haohao o ko lākou 'āina, i ka manawa e inu 'ia ai 'o ka 'awa.

MOKUNA IV

A lohe a'ela ke ali'i i ka 'ono a nā malihini, kāhea 'ia maila ka pu'ukū Honuiki, a kū ana i mua o Ka'ahupāhau, "I kāhea akula au iā 'oe, i ko wahi keiki māmā i ke kūkini e holo a'e i niu haohao i Wai'anae, no ka 'ono o nā ali'i. E holo aku na'e a hālāwai me Pōka'i, ka mea nāna ka ulu niu. Iā ia e 'ōlelo aku ai, a nāna ia e kēnā a'e e lū mai i kanahā niu haohao, a ho'i koke mai nō ma mua o ka pā'ina 'ana." 'Ae maila ka pu'ukū Honuiki.

Ho'i a'ela 'o Honuiki a hālāwai me kāna keiki, me Kamālolo, he wahi manō māmā kēia i ke kūkini me ka holo a me ka lele. 'Ōlelo akula kona makuakāne e like me nā 'ōlelo a ke ali'i iā ia, "He kanahā niu haohao. E 'aki a pau ka pulu; Ho'i koke mai 'oe. Mai lohi!" 'O ka 'ae maila nō ia o ke keiki. E kino mālolo a'e ana kēia, lele ana a hālāwai me Pōka'i, a ha'i akula i nā mea a pau. I ia manawa, kēnā a'ela ka mea nāna ka ulu niu i ke keiki e lū mai i kanahā niu haohao. He manawa 'ole, kū i lalo, pau i ka 'aki 'ia, a huliho'i maila ka 'elele, he manawa 'ole, kū ana i mua o ka makuakāne. E mākaukau ana nā ukana no ka pā'ina o nā ali'i, hiki ana 'o Honuiki me ka niu. 'Ai ihola nā ali'i o Hawai'i i ka 'ono a lākou, a koe akula kekahi mau niu i pūpū no ka 'awa, ma ka lima o nā ali'i 'ā'īpu'upu'u 'o Kuhia me Palea. A ho'olale a'ela ka pu'ukū Honuiki i ka mea'ai a nā ali'i, 'o ka mākaukau maila nō ia o nā mea'ai a pau loa i mua o nā ali'i, a 'ai nui ihola. A pau ka 'ai 'ana, 'o'oki maila ka 'ona a ka 'awa iā lākou nei, 'o ka hā'ule nui akula nō ia i ka māluhiluhi a ka wai 'au'au, a me ka 'ona a ka 'awa. 'O ka hiamoe ka hana, a ho'i akula 'o Komoawa i kona wahi i waho o Kapākule.

A ma ia hope iho, mākaukau ke ali'i pūkua nui e ho'i i kona wahi ma Waiawa, a kauoha a'ela ia iā Honuiki ka manō pūkua kia'i kino o ke ali'i, "E mālama pono i nā ali'i malihini ma nā mea'ai a pau loa. Aia a hala ke anahulu ho'okahi, a laila hele ka huaka'i a nā malihini. I ia manawa au e hiki hou mai ai no ka ho'oku'u 'ana i nā malihini. A eia kekahi mea āu, e nānā pono i ke ali'i wahine; me he lā e makemake ana ke ali'i a kāua i ke kanaka maika'i o Kepanilā, ke ali'i o Hilo." 'Ōlelo akula 'o Honuiki iā Kahi'ukā, "Pehea lā auane'i au e 'ike ai i ia mau mea, no ka mea, 'o ko'u wahi, 'o ke kia'i aku ma waho nei i ka pō?" Wahi a ka pūkua Kahi'ukā, " 'A'ohe kā e hiki iā 'oe ke hō'ano 'ē a'e i kou kino a lilo i pāpā'i? Ma ia kino 'oe e komo aku ai ma kahi o ke ali'i a kāua. Ua hauli au no ka wahine maika'i loa o ke ali'i wahine a kāua i kēia lā a kākou i hele aku nei i ka

‘au‘au a ho‘i mai nei; ua ‘olu‘olu a nahenahe loa ka ‘ōlelo a ke ali‘i wahine.” ‘Ae maila ‘o Honuiki, a ho‘i akula ‘o Kahi‘ukā ma kona wahi i ia manawa.

I ia wā, ua uhi maila ka pō, aia nō ke hi‘olani nui lā ua po‘e lani nei ma ka hiamoe pahe‘e ‘ana. ‘A‘ole na‘e i ho‘ā‘o ke ali‘i wahine i ka ‘awa; ma ka ‘ai no kāna ‘ai ‘ana, a ‘o ia nō kona mea i ala koke ai i ke ahiahi ‘ana, me ka mana‘o e ala mai ana nā malihini a pā‘ina hou lākou. ‘A‘ole na‘e i ala mai a hiki i ka huli ‘ana o ka i‘a o ka pō. I ke ala ‘ana mai o Ka‘ahupāhau, kāhea a‘ela ‘o ia iā Honuiki, ka pu‘ukū o ka hale ali‘i, a nīnau maila, “Ua mākaukau anei nā mea‘ai?” “ ‘Ae,” wahi a ka pu‘ukū, “ua mākaukau.” “E kali mai ‘oe a hiki i ko lākou ala ‘ana. Māli‘a auane‘i o ho‘olale nui a‘e e ‘ai, a laila, e ki‘i a‘e ‘oe e ho‘āla ia‘u. A i ho‘olale ‘ole a‘e nō ho‘i ‘eā, a laila, e nīnau aku ‘oe ‘pehea ka ‘ai, e nā Ali‘i?” a i hō‘ole mai ‘a‘ole e ‘ai, mai ki‘i a‘e ‘oe e ho‘āla i ko‘u hiamoe.” ‘Ae maila ‘o Honuiki, “ ‘Ae.” Ho‘i akula ke ali‘i wahine e moe, a kakali akula ka pu‘ukū ‘o ke ala mai o nā ali‘i malihini.

A aumoe loa, huli a‘ela ka i‘a o ka pō, ala nui maila ua po‘e lani nei. Kakali mālie akula ‘o Honuiki ‘o ka ho‘olale mai o ka ‘ai, a li‘uli‘u, nīnau akula ka pu‘ukū, “Pehea ka ‘ai, e nā Ali‘i? ‘A‘ole anei e pā‘ina hou?” “ ‘A‘ole,” wahi a nā malihini. I ia wā, pane maila ka pu‘ukū i nā ali‘i ‘ā‘īpu‘upu‘u, iā Kuhia me Palea, “E ho‘i ho‘i i nā ukana ‘ai a pau.” Ala nui akula ua mau ali‘i nei i ia koena o ka pō, a nīnau akula ‘o Kepanilā iā Honuiki, “He aha nā hana le‘ale‘a a ke ali‘i o ko ‘oukou alo ali‘i nei ke hiki i kona wā e le‘ale‘a a‘e ai?” “ ‘A‘ohe āna mau hana le‘ale‘a e noho nei, ‘o ka noho mālie wale nō kāna hana. ‘O kāna le‘ale‘a nō, ka hele i ka ‘au‘au wai i nā wā a pau āna e le‘ale‘a ai. ‘O ia wale nō ka‘u mea ‘ike e noho nei mākou me ka‘u ali‘i lā.”

‘Ōlelo hou maila ‘o Kepanilā iā Honuiki, “ ‘Ole loa nō ho‘i kā ‘oukou noho ‘ana me kā ‘oukou ali‘i. Kainoa he wahi le‘ale‘a hula ho‘i, a le‘ale‘a kilu, a le‘ale‘a pū‘ili ho‘i o kahi manawa, a le‘ale‘a a‘e ho‘i e mele olioli; ‘o ia nā hana le‘ale‘a o nā alo ali‘i a pau loa mai ka wā kahiko loa mai a hiki i kēia manawa. ‘A‘ole me kēia ko mākou mau aloali‘i. He nui nā mea ho‘ole‘ale‘a mai i ke anaina ali‘i ke makemake a‘e nā ali‘i e le‘ale‘a. E like me mākou i moe iho nei lā a puoho a‘e i ka pō, kēnā akula e ki‘i i nā hula, mele olioli, ka po‘e ‘ike i nā ka‘ao, a me nā hana le‘ale‘a ‘ē a‘e he nui wale, a hala a‘e kekahi wā maka‘ala o ka pō. ‘A‘ole kā pēlā ko ‘oukou noho ‘ana me kā ‘oukou ali‘i e noho nei ‘oukou.”

Pane akula ‘o Honuiki, “Inā ua ‘ike nō ‘oukou i ia mau hana le‘ale‘a ‘eā, e ho‘onanea mai nō ‘oukou iā kākou i hala a‘e kahi manawa ala o ka pō.”

‘Aka‘aka maila ‘o Kepanilā i kā Honuiki pane ‘ana aku, a ‘ī maila, “He po‘e ‘oko‘a nō ia po‘e, ‘a‘ole nō mākou. He noho ali‘i wale nō kā mākou, e like me ka noho ali‘i o kā ‘oukou ali‘i lā. ‘O nā ali‘i wāhine na‘e, he po‘e ‘oi lākou o ka puni le‘ale‘a.” Pane akula ‘o Honuiki, “I pono paha ia mau hana ma ko ‘oukou wahi i ka lehulehu o nā ali‘i me nā kānaka. No kēia wahi kā ho‘i, ka ‘ōlelo ‘ana, “Mehameha Pu‘uloa, he hele na Ka‘ahupāhau.” A pane maila ‘o Kepanilā iā Honuiki, “He wahi mele ‘u‘uku nō kai loa‘a ia‘u na kekahi wahine kaulana o ko mākou wahi, i kona wā i ki‘i ai i ke kāne a ke kaikua‘ana i Kaua‘i.” “Inane!” wahi a Honuiki. A laila, hāpai a‘ela ‘o Kepanilā i ua wahi mele nei a mele maila penei:

“ ‘O Hilo ē, ‘o Hilo,
‘O Hilo ua, Mokupane ka ua no Hilo,
Ka‘a ulukua, lele ka ua no Hilo,
‘O ko Hilo mea mau nō ia ‘o ka ua,
Ke ua lā nō.”

I ka pau ‘ana a‘e o kā Kepanilā mele ‘ana mai, ‘ōlelo akula ka haku pu‘ukū Honuiki, “He keu ‘i‘o nō kā ‘oe o ka le‘a ma ke mele ‘ana!” ‘Akahi nō a lohe kona mau hoaali‘i i kona le‘a ma ke mele ‘ana, a ua piha loa a‘ela ke anaina ali‘i i ka le‘ale‘a a me ka hau‘oli no ke mele a ke keiki o ka ua Kanilehua, a ‘ōlelo akula ‘o Honuiki i ke anaina ali‘i, “ ‘Auhea ‘oukou, e o‘u mau Haku Ali‘i; ‘akahi wale nō au a lohe i kēia mea he olioli mele, ‘a‘ole mai ko‘u hānau ‘ana a hiki i kēia pō; ‘o ka mua kēia o ka‘u lohe ‘ana he mea le‘a ke mele. A ke nonoi hou aku nei au, e ‘olu‘olu ku‘u mau Haku, e mele hou mai ‘o Kepanilā i kēlā mele āna i oli mai nei.” I ia wā nō i ku‘u hou a‘e ai ua keiki pu‘ukani lā ma ia mele nō.

I ia wā na‘e a lākou nei e le‘ale‘a nei, ua ala mua ke ali‘i wahine kama‘āina ma mua o ke oli mua ‘ana a Kepanilā, a ke ho‘olohe mālie maila nō ma kona lumi moe me ka piha i ka le‘ale‘a, a ke lohe maila nō i nā mana‘o paipai a kona pu‘ukū Honuiki, a e ake ana ho‘i ‘o ia i ke oli hou a‘e o ke keiki o ka ‘āina ua nui. A hiki wale i ke oli hou ‘ana o Kepanilā, ke lohe akula nō kēia. A i ia manawa āna i lohe ai i ka le‘a o ke mele a Kepanilā, ua ‘ōmilo ‘ia kona pu‘uwai e nā hana ‘ano ‘ē a pau. Ua hō‘auana ‘ia kona mau mana‘o a pau e nā hana pono ‘ole, a lilo ihola nā le‘ale‘a a pau a lākou lā i mau mea nāna e hāpai ai i nā kuko a me nā ‘i‘ini o kona mau a‘a koko, me he mea lā, aia i loko ona kēia mau hua mele kahi i hana ai,

“Eia ke kuko, ka li‘a i ka mana‘o,
 He hiamoe ko‘u, ho‘āla ana ‘oe,
 ‘O ‘oe, ‘o ka lau lani, ‘o hoa lani,
 Ke hoe manuea lā i ka maha lehua,
 ‘O Kūmoho ki‘eki‘e lā i uka,
 I uka ho‘i au me Laka i ka nahele,
 He hoakā‘ana au no ke kuahiwi,
 No kēlā kuahiwi kualono ho‘i,
 Hō mai - aia ho‘i.”

I ke ku‘u ‘ana iho o ke mele a ke ali‘i o Hilo, pane hou akula ka haku pu‘ukū Honuiki, “Ua le‘ale‘a ‘i‘o nō nā hana ma ko ‘oukou mau alo ali‘i. Nani wale ka ‘ike ‘ana i ko ‘oukou mau ‘āina.” “He ‘ike nō ke mana‘o a‘e ko ‘oukou ali‘i e māka‘ika‘i, a laila, ‘ike ‘oe i nā ua ‘elua o ku‘u ‘āina, ‘o ka ua Kanilehua i luna o ka ‘ōhi‘a, ‘o ka ua Hukihe‘enehu i luna o ka ‘ili kai me ke kanaka i kāhiko ‘ia i nā lei hala me ka lehua a me ka maile, ‘o ia nā nani o ku‘u ‘āina, i lohe ‘oe, e ke kama‘āina o kēia hale ali‘i.” “Nani ‘ino ka ‘ike ‘ana!” wahi a Honuiki.

Ma ia wā i pane mai ai ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, “E nā Ali‘i a me ka Haku pu‘ukū o ka hale ali‘i nei, ke le‘ale‘a nei kākou i kēia koena o ka pō. E mālama paha kākou i ka maluhia o ka hiamoe o ku‘u Haku Ali‘i Ka‘ahupāhau, māli‘a paha e kulikuli mai kēlā i kā kākou wala‘au o ka pō.” ‘Ae maila nā hoaali‘i ona, ‘ae pū maila nō ho‘i me Honuiki. I ia wā, ua le‘ale‘a ‘ole ke ali‘i wahine i ia mau ‘ōlelo a kahi ‘ōpio a kākou, no ka mea, ua hia‘ā loa ‘ia kona mana‘o i nā le‘a ma kahi o nā ali‘i malihini. A i ia manawa, ua maluhia iholā ke anaina a nā ali‘i, ‘o ka pili nō na‘e ia o ke ao, a ho‘i akula lākou i ka hiamoe i ia manawa. A puoho nui a‘ela, ki‘eki‘e ka lā.

A i ka wā i wehe mai ai ‘o kaiao, kāhea maila ke Ali‘i Ka‘ahupāhau iā Honuiki, a nīnau maila, “Ua ‘ai anei nā ali‘i i kēia pō?” “‘A‘ole,” wahi a Honuiki, “inā ho‘i hā i ‘ai, inā ua ki‘i aku au e ho‘āla iā ‘oe, e like me ko kauoha ia‘u.” A nīnau ho‘ohuahualau akula ke ali‘i iā Honuiki, “A he aha kā lākou wala‘au o kēia pō?” “He aha auane‘i?” wahi a Honuiki. “Hūnā mai nei ho‘i ‘oe ia‘u.” ‘Ae akula ‘o Honuiki, “‘Ae, e ha‘i aku au iā ‘oe. E walea ana mākou me nā ali‘i i nā hana o ko lākou mau alo ali‘i; he mau mele, a he hula me nā le‘ale‘a nō a pau. He hana nui kā ia ma ko lākou wahi, a he hilahila ko‘u no ka nīnau ‘ana mai ia‘u i

nā hana ho‘onanea o ko kākou alo ali‘i nei. He keu a ke ali‘i le‘a ma ke mele ‘ana ‘o Kepanilā, ke Ali‘i o Hilo. Ua lohe ‘oe i kona le‘a ma ia hana?” “ ‘Ae.” Wahi a Honuiki, “Pehea kāna mele ma ke oli ‘ana?” “He mele nō e pili ana i ka ua o kona ‘āina ‘o Hilo.” E oli aku ana ‘o Ka‘ahupāhau i ua mele lā, ‘a‘ole i kana mai ‘o ka le‘a o ke ali‘i wahine.

Pane maila ‘o Honuiki i mua o kona haku wahine, “Ua loa‘a nō kā iā ‘oe ia mele!” “ ‘Ae,” wahi a ke ali‘i. “Mai mua mai o ko‘u noho ‘ana me ‘oe a hiki i kēia lā, ‘akahī wale nō au a lohe i kou oli ‘ana a me kou le‘a loa ma ke mele ‘ana. He ‘oi loa aku kā ‘oe o ka maika‘i o ka leo ma mua o ke keiki o ka ‘āina ua nui ‘o Hilo.” Pane akula ke ali‘i, “I loa‘a nō ho‘i ia‘u iā ‘oukou e ala mai ana me nā ali‘i i ka pō nei, iā Kepanilā e mele ana, e ho‘olohe aku ana au ma ‘ane‘i, ‘a‘ole nō au i moe iki mai ia wā a ‘oukou e le‘ale‘a ana a hiki i ku‘u wā i kāhea akula iā ‘oe.” ‘Ōlelo hou maila ‘o Honuiki i ke ali‘i, “Mai lō‘ihi loa kā mākou ala ‘ana, pāpā ‘ē ‘ia mai mākou e ko wahi inoa ‘ōpio, no ka mana‘o ho‘i o kulikuli a‘e ko hiamoe, eia kā e ala a‘e ana nō ‘oe. Mai mele hou mai paha ke keiki o Hilo i kekahi mau mele hou, ‘o ka mana‘o ho‘i i ko hiamoe o kulikuli a‘e ‘oe, no laila i oki ai kā mākou ala ‘ana i kēia pō. Mana‘o au inā ‘olua e ho‘okūkū mele ana me Kepanilā, he keu loa aku ‘oe o ka le‘a ma mua ona, ke lohe aku nei au i kou nanahe ma ke mele ‘ana.” No kēia mau ‘ōlelo a Honuiki, ua ulupuni loa kēia i ka hiehie wahine maika‘i me ka le‘ale‘a loa o nā maka.

Pane maila ke ali‘i iā Honuiki, “E ho‘i aku ‘oe e nānā pono i ka hana ‘ana o nā mea‘ai a nā ali‘i, o ala mai auane‘i, no ka mea, ‘o ka ‘ai ‘ana nō i ka lā ‘oko‘a.” ‘Ae akula ka haku pu‘ukū iā ia nā mea‘ai, a ho‘i akula e nānā pono. I kona hiki ‘ana aku ma kahi o nā ukana mea‘ai, ua mākaukau loa nā mea a pau no ka ‘ai ‘ana, i nā ali‘i iā ia nā ukana, a e kali mai ana ‘o ka ho‘olale ‘ia aku. Aia nui nō ua po‘e ali‘i nei ke moe nui maila, no ke ala ‘ana paha o ka pō. Ala ‘ē maila na‘e kahi ‘ōpio o Puna i ka wā kūpono o ke ala ‘ana o ke kakahiaka nui, a hālāwai a‘ela me kona haku ali‘i wahine. Aloha aku a aloha mai lāua, a nīnau akula ke ali‘i wahine. “ ‘A‘ole i ala nui maila nā malihini a kāua?” “ ‘A‘ole.” wahi a ka ‘ōpio, “ ‘O wau wale nō kai ala ‘ē maila. ‘O ke ala nui mai nō paha koe. Ua awakea loa ka moe ‘ana no ke ala lō‘ihi ‘ana o kēia pō.”

Iā lāua nei nō e kama‘ilio ana, ‘o ko lākou lā ala nui maila nō ia. A pau ka pohihihi o nā maka, a li‘u wale, hiki ana ‘o Honuiki a ho‘olale maila i nā malihini e ‘ai, ua mākaukau; ‘a‘ohe manawa, ‘o nā mea‘ai, waiho ana i ka papa‘aina. ‘Ai

ihola nā ali'i me ke ali'i wahine, a pau ka 'ai 'ana a lākou nei, luana nui ihola nā ali'i ma ka walea 'ana, e like me ka 'ao'ao mau o nā Ali'i. I ia manawa i 'ike aku ai 'o Honuiki a me nā ali'i malihini a pau i ka wahine maika'i a me ka waipahē o nā 'ōlelo a ka u'i o Pu'uloa. No ke kauō 'ia paha o nā 'ano'i o loko o nā hana le'a o ka pō i hala, wahi a kekahi mau lālani mele,

“Ua 'ano'i mai 'o Mālamānui,
I ka hau anu o Ka'ala,
E kala kēia kino,
I piliwi ai i laila.”

Ua nui wale nā 'ōlelo nanea e pili ana no ko lākou mau kūlana ali'i, a me kā lākou huaka'i māka'ika'i. Ma ia mau 'ōlelo kā lākou luakaha 'ana a pō wale nō ia lā. Ua hala ke anahulu iā lākou ma ka i'a hāmau leo o ka noho 'ana, a ma ka iwa o ka lā o ko lākou noho 'ana, ma ke awakea o ia lā, makemake ihola nā ali'i malihini e 'au'au hou i ka wai, no ke kokoke loa i ko lākou wā e hele ai i kekahi lā a'e. A mākaukau nui ihola ka hele 'ana o ka huaka'i 'au'au a nā ali'i, e like nō me kēia ka'i a huaka'i 'ana a nā ali'i i ka lā 'au'au mua, pēlā nō kēia; 'o Honuiki ma mua loa, a 'o nā ali'i ma hope mai, a 'o ka 'ōpio, ka pūkaua, ma hope loa. 'O kēia huaka'i 'au'au na'e ho'i, e hele loa ana i ka wai 'au'au 'o Kahuawai ma Kalauao. 'O ko lākou nei holo nui akula nō ia a hiki loa i ka wai 'au'au, a ma laila lākou nei i walea ai i ka wai lu'u po'o e hua'i mai ana mai loko mai o ka honua, a hiki wale i ka 'aui 'ana a ka lā, 'o ko lākou nei ho'i akula nō ia. A hiki i ka hale ali'i, ua mākaukau nā mea pā'ina no ia awakea. Hō'olu'olu ihola a hala ka naenae o ka ho'i 'ana mai, 'o ka pā'ina nui ihola nō ia. A pau ka 'ai nui 'ana, he manawa luana ihola ia, a kau maila ka 'ōhea makahiamoe a ka wai ma luna o lākou, a waiho nui akula i ka luhi a ka wai.

A hā'ule ka lā i ka pae lani o lalo, ala nui a'ela lākou nei, ua ahiahi. Holoholo ma waho a luana hou e like me ka 'ao'ao mau o nā ali'i, a mākaukau ka 'ai o ke ahiahi. 'O ka hana ia o ia manawa, iā lākou nei e 'ai ana, hiki maila ka pu'ukū nui Kahi'ukā, no ka ho'āumoe pū 'ana me nā ali'i malihini no kā lākou huaka'i hele o kekahi lā a'e, a walea like lākou ma ia pō, a hiki i ka wā moe o nā ali'i, 'o ka hiamoe ka hana.

A moe nā ali'i, puka maila 'o Kahi'ukā, a hālāwai lāua me Honuiki ko ke ali'i pu'ukū, a nīnau akula, “Pehea ka noho 'ana o nā ali'i? Maika'i anei?” “ ‘Ae,” wahi

a ka pu‘ukū. “Ua maka‘ala anei ‘oe ma ka‘u ‘ōlelo iā ‘oe i ka lā ‘au‘au wai mua o nā ali‘i?” “ ‘Ae, ua hana au e like me kāu kauoha i nā pō a pau. ‘A‘ole loa i loa‘a ia‘u ka ho‘ohuoi no ko kāua haku me kekahi o nā malihini. ‘O ka nanea ‘ana o nā ali‘i, he mea ma‘a nō paha ia ma ko lākou hanohano alo ali‘i, a he mau le‘ale‘a maika‘i wale nō kā lākou a pau, ma ka‘u mau nanaina.”

A hiki i ka moe ‘ana o ua mau ali‘i pūkaua nei, a wehe maila kaiao, ala mua nō ka pu‘ukū o ka hale ali‘i no ka ho‘omākaukau ‘ana i nā mea‘ai. A ‘ike ihola ‘o ia ua mākaukau nā mea a pau loa, i hākālia wale nō i ka hiamoe o nā ali‘i. I ia manawa, ala mua maila nō ka ‘ōpio malihini no ka mana‘o nui nō i ka huaka‘i hele a lākou, a puka maila i waho, a nīnau maila iā Honuiki no nā mea‘ai. “Ua mākaukau,” wahi a ka pu‘ukū. I ia manawa, ala mua maila ke Ali‘i Ka‘ahupāhau, ka haku ho‘i nona ka hale, a nīnau maila ‘o ia iā Honuiki, “Ua mākaukau anei nā mea‘ai a pau?” Wahi ho‘i a ka pu‘ukū, “Ua mākaukau.”

MOKUNA V

‘O ke ala like maila nō ko nā ali‘i a pau, a liuliu no ka hele ‘ana. I ia manawa, hiki maila ka pūkaua o ka nuku ‘o Komoawa ka inoa, no ka ukali ‘ana i ka huaka‘i a nā ali‘i. Pā‘ina nui nā ali‘i a pau, a kauoha maila ke Ali‘i Ka‘ahupāhau, “ ‘O ka ‘umi kēia o nā lā o ko kākou noho pū ‘ana ma ko‘u alo ali‘i nei, a ke hele nei ‘oukou ma mua aku nei. Aia nō ma mua o ‘oukou ka ‘ai a me nā lako a pau ke hiki ‘oukou i Kaua‘i. Ke noho lā nō ‘o Kūpiapia lāua me Kūpiopio, nā ali‘i nui o ia ‘āina, a ‘o kā lāua keiki aku nō ho‘i. ‘O Laukahi‘u ke ali‘i iā ia ‘o Ni‘ihau. Aia na‘e ka hale ali‘i o Kūpiapia i waho pono mai o Kalanipu‘u e kūpono ana nō i ua pu‘u lā. E kipa ‘oukou, ‘o ka makamaka ia. Eia ka māka lā, ‘o ku‘u lei niho palaoa. E pa‘a ‘oe e Ka‘ehuikimanōopu‘ulua, a pēlā nō ‘oukou ke hiki aku i o Kūpiopio lā. Aia kona hale ali‘i i waena o Kaua‘i me Ni‘ihau. ‘O ia māka nō kēia a ‘oukou e hō‘ike aku ai. A hiki wale ‘oukou i Ka‘ula i o Kūhaimoana lā, ‘o ka māka nō kēia ‘o ku‘u lei, a i hele ‘oukou mai laila aku, e waiho iho i ku‘u lei nei i laila, a na ko laila po‘e e ho‘iho‘i mai a loa‘a ia‘u, a nāna e mālama iā ‘oukou a hiki i ko ‘oukou hele ‘ana, a nāna e kuhikuhi aku i nā kama‘āina o mua aku nāna ‘oukou e mālama.”

I ka pau ‘ana o ka ‘ōlelo a ke ali‘i wahine, aloha aku aloha mai nā ali‘i a pau, a ho‘oku‘u akula ka huaka‘i malihini. ‘O ka pūkaua Komoawa ma mua; a ‘o nā ali‘i mai ma hope; ‘o ka pūkaua nui Kahi‘ukā ma hope loa. A puka nui akula ka huaka‘i a hiki i ka nuku, ma waho o Keaali‘i, ho‘oku‘u akula ‘o Komoawa me Kahi‘ukā i ka huaka‘i a nā ali‘i māka‘ika‘i. I ia manawa i lilo ai i ka hū‘eu ‘ōpio a kākou ka noho pūkaua nui ‘ana no lākou.

Ma ia hele ‘ana e like me kona kūlana mau mai Hawai‘i mai, a i ke kūpono ‘ana o ka lā i luna, hiki ana lākou nei i kahi o ke kama‘āina Kūpiapia, ke ali‘i o Kaua‘i, a hālāwai akula me ke kia‘i o ia hale ali‘i ‘o Niumalu, he wahi manō kuapu‘u kēia, a nīnau akula ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘ulua, “ ‘Auhea ke ali‘i āu?” “Aia nō ke noho lā,” wahi a ke kia‘i. Kēnā akula ua hū‘eu ‘ōpio nei, “E hele aku ‘oe e ha‘i, he mau malihini mākou no Hawai‘i mai, ‘o ko mākou kama‘āina na‘e ia i kipa mai nei. Eia ka māka lā, he lei ali‘i niho palaoa.” “ ‘Ae,” wahi a ke kia‘i. Holo akula kēlā a ‘ōlelo akula i ke ali‘i, “He mau malihini mai Hawai‘i mai, aia ma waho o ka pahu kapu me ka lei ali‘i niho palaoa, he maka e ‘ike aku ai ‘oe. ‘O

‘oe nō na’e ke kama‘āina i kipa mai nei. He po’e hanohano wale nō lākou a pau me he mau ali‘i lā no Hawai‘i mai, a he wahi ‘ōpio ka mea iā ia kā lākou kama‘ilio a me ka niho palaoa lei ali‘i.” Pane maila ke Ali‘i Kūpiapia, “E ki‘i aku ‘oe e ho‘okipa mai iā lākou. ‘A‘ole akula kēnā he lei ‘ē, “ ‘o Keke‘eokanaluomakaiwa, ‘o ka lei o ko hānai ‘o Ka‘ahupāhau, ke ali‘i wahine o ka i‘a hāmau leo.”

‘O ko ia nei ki‘i maila nō ia a loa‘a lākou nei, haele nui mai. ‘O ko lākou holo akula nō ia a pā ana ka hea a ke kama‘āina, “Komo nui mai. Eia kahi o kā ‘oukou kauā lā.” Komo nui akula lākou nei, a hō‘ike akula ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa i ua lei ali‘i niho palaoa nei, a ‘ike maila ke Ali‘i Kūpiapia, a ma ka hō‘ike pākahi ‘ana a ka ‘ōpio i mua o ke kama‘āina, “ ‘O Kepanilā kēia, ke ali‘i o Hilo; ‘o Kāneilehia kēia, ‘o ke ali‘i o Ka‘ū; ‘o Kua kēia, ‘o ke ali‘i o Kona; ‘o Manōkini kēia, ‘o ke ali‘i o Kohala; ‘o Kapulena kēlā, ‘o ke ali‘i o Hāmākua; a ‘o wau nō ho‘i ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, ke keiki a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei, ‘o kia‘i pali o Pānau i Puna, Hawai‘i.” Pau nā moku ‘eono o Hawai‘i, aloha like maila ke kama‘āina iā lākou nei a pau. A hiki i kahi ‘ōpio a kākou, lālau maila i ka lei ali‘i a honi ihola, a waiho maila i kona mau ho‘omaika‘i ‘ana a pau iā lākou nei. Ua maika‘i nō ka ho‘okipa a ke kama‘āina i nā malihini.

A pau ka ‘ike ‘ana, a ku‘u ihola ka nae, ho‘olale a‘ela ke kama‘āina i nā mea‘ai a pau, ‘ai nui ihola a mā‘ona, luana nui lākou nei a ‘olu‘olu ka mā‘ona. ‘O ka mākaukau nō ko lākou nei i ka hele, no ka mea, he lā ‘oko‘a nō ia manawa. A ho‘oku‘u maila nō ke kama‘āina Kūpiapia iā lākou nei me ke aloha nui, a ‘o ka holo nui akula nō ia. ‘A‘ohe manawa, komo ana lākou nei i ka moana ‘o Kaualakahi ma waena o Kaua‘i me Ni‘ihau, a lana ana lākou nei ma waho o ka hale ali‘i o Kūpiopio.

Ua hiki mai ke keiki ali‘i a lāua ‘o Laukahi‘u mai Ni‘ihau mai, e noho ana me ia makuakāne. ‘Ike maila lāua nei i kēia huaka‘i nui me ka lei ali‘i niho palaoa o Ka‘ahupāhau e pa‘a aku ana ka ‘ōpio o Puna. ‘A‘ole a lāua nei mea kāmālua no ka ho‘okipa ‘ana. ‘O ke komo nui akula nō ia ma loko, a kuhikuhi akula ka ‘ōpio o Puna i nā malihini a pau i mua o nā ali‘i kama‘āina, ma nā inoa pākahi o lākou a pau a hiki nō ho‘i iā ia ka hope loa. A aloha like maila nā ali‘i kama‘āina iā lākou nei a pau, a hiki i kahi ‘ōpio, pū‘ili maila lāua lā no ka lohe ‘ana i kona inoa i kapa ‘ia ma o Ka‘ahupāhau lā, a honi ihola i ka lei noho palaoa o ke ali‘i wahine; ‘o ia ko lāua aloha ‘ana iā ia.

Luana aloha nui ihola lākou nei. A ku‘u ka nae, ‘o ka mākaukau a‘ela nō ia o ka ‘ai a nā malihini, a ‘ai nui ihola. A pau ka ‘ai ‘ana, luana nui ihola lākou i ia pō no nā mea e pili ana i kā lākou nei huaka‘i māka‘ika‘i. A hiki wale i ke aumoe ‘ana, ‘o ko lākou nei manawa ia o ka moe ‘ana. A hiki wale i ke ao ‘ana o kekahi lā a‘e, ‘o ko lākou nei ala nui a‘ela nō ia a liuliu no ka hele ‘ana. A pau ka pā‘ina ‘ana, i ia manawa i pane mai ai ‘o Kūpiopio i kāna keiki iā Laukahi‘u, “E ho‘i a‘e ‘oe me nā malihini a kipa aku ma kou wahi e pā‘ina ai, a nāu ia e ho‘oku‘u aku iā lākou nei.” ‘O ka ‘ae maila nō ia o ke keiki ‘o Laukahi‘u. A mākaukau nui ihola no ka hele ‘ana, ‘o ka holo nui akula nō ia o lākou nei a hiki ana ma ko ia nei wahi i ka mole o Ni‘ihau, ma Kawaihoa, aia ma laila kona wahi noho. ‘O ko lākou nei ho‘omaha ihola nō ia. A ku‘u ka nae, a mākuakau maila nā mea pā‘ina a ia keiki lālāwai o ka lā welo i ka ‘ili kai, a pā‘ina nui ihola a pa‘a ka houpo. I ia manawa, ‘o ko lākou nei naue nui akula nō ia, a hiki nui i Ka‘ula i ka moku kapu o Kūhaimoana, ka lae ko‘ako‘a.

Komo akula lākou nei i ke ana ‘o Kū, he ana nui kēia, ‘o ia ka hale ali‘i o ua āiwaiwa nei o ka moana ma kaulana a ka lā. I nānā aku ka hana o lākou nei malihini, “Weliweli ua mea ‘o ka nui o ke kino!” wahi a lākou. Ke hui ‘ia ko lākou mau kino a pau, ‘a‘ole nō e like aku ana me ko ia ala kino. ‘Ike maila ‘o Kaimāio, ka haku pu‘ukū o Kūhaimoana, i ka pa‘a ‘ana aku o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa i ka lei ali‘i niho palaoa o ke ali‘i wahine haku o lākou, ua ki‘i koke maila ‘o ia e ho‘okipa i ka huaka‘i malihini, a komo ana lākou i loko loa, a ha‘i akula ka pu‘ukū i ke ali‘i, “He po‘e malihini kēia i komo mai nei me ka lei ali‘i niho palaoa o ‘olua.” Pane akula kahi ‘ōpio, “Ua hā‘awi ‘ia mai kēia mea ia‘u ka pa‘a, i māka no mākou e ‘ike ai iā ‘oe, a ‘o ‘oe ko mākou kama‘āina o kēia wahi makamaka ‘ole, a hele aku mākou.”

Hō‘ike akula ua ‘ōpio nei, “ ‘O Kepanilā kēia, ‘o ke ali‘i o Hilo; ‘o Kāneilehia kēia, ‘o ke ali‘i o Ka‘ū; ‘o Kua kēia, ‘o ke ali‘i o Kona; ‘o lāua nei a‘e nā ali‘i o Kohala me Hāmākua; a ‘o wau nō ho‘i ko Puna, ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, ‘o ke keiki a Kapukapu mā lāua ‘o Hōlei, ‘o kia‘i pali o Pānau i Puna, Hawai‘i.” Aloha maila ua ‘olomana nei iā lākou a pau, a lālau maila i ka lei ali‘i o lāua a honi ihola; ‘o ia kona aloha ‘ana i kona ko‘olua. Nanea lākou nei i ka moe a ke kanaka nui kohu mauna ke kino, a i ia manawa ke mākaukau maila ka pu‘ukū nui ‘o Kaimāio i nā mea‘ai na ua po‘e malihini nei. Ua pō‘ele‘ele ihola ia manawa, a waiho ‘ia maila nā mea‘ai a pau i mua o lākou nei. ‘O ko lākou nei ‘ai nui ihola

nō ia a lawa pono, walea ihola i ia manawa no nā mea e pili ana i kā lākou nei huaka'i māka'ika'i, a hiki i ko lākou wā i moe nui ai. A ao a'ela, 'o ko lākou nei manawa ia o ka mākaukau 'ana no ka hele 'ana. Pā'ina lākou nei a pau.

Ma ia manawa i 'ōlelo mai ai 'o Kūhaimoana, " 'O ko 'oukou lā kēia e hele aku ai mai ka'u ho'oku'u 'ana aku. 'O ke alanui ma mua o 'oukou e hele aku nei, he loa. A i hiki 'oukou i ka pale 'ana mai o kēia moana lā, 'eā, e 'ano 'ē ana ke au o ka moana, he kūpikipiki'ō; 'o ka palena ia o Hawai'i nei a pale 'o Kahiki. Aia i laila ke kama'āina. E kipa 'oukou i ona lā e moe ai, 'o Keaukā'i'i kona inoa, 'o ke kia'i ia o ia wahi. E ha'i aku 'oukou na'u i kuhikuhi aku." 'Ae akula lākou nei, a 'o ka holo nui akula nō ia o lākou nei. A iho ana ka lā i ka 'ili kai, hālāwai lākou nei me ke au kūpikipiki'ō i luna i lalo, mana'o a'ela lākou nei ua hiki. Aia lā ma hea kahi o ke kama'āina?

Iā lākou nei e ho'olana ana, hālāwai maila me lākou nei he i'a nui 'ano 'ē, he hīhīmanu huelo lō'ihī, a nīnau maila iā lākou nei, "Mai hea mai kā 'oukou huaka'i?" "Mai Hawai'i mai," wahi a nā malihini. "Ua 'ike anei 'oe i kahi o Keaukā'i'i, ke ali'i o kēia moana?" " 'Ae," wahi a ka hīhīmanu, " 'o ko'u haku ia." A lohe lākou nei, ua 'olu'olu a'ela nā mana'o. "E alaka'i aku 'oe iā mākou," wahi a ka 'ōpio. " 'Ae, hele mai kākou a pau." 'O ko lākou nei hele akula nō ia. A hiki ana i kahi o ke kama'āina, ha'i akula ka hīhīmanu i kona haku, "He po'e malihini mai Hawai'i mai, a ua kuhikuhi mai nei 'o Kūhaimoana, ko kaikua'ana, e kipa nui mai i 'ane'i." 'Ae akula kona haku, "E ki'i aku 'oe iā lākou. Eia kahi lā, ua pō'ele'ele." 'O ke ki'i akula nō ia o ka hīhīmanu i nā malihini a kipa nui maila ma kahi o ke kama'āina.

Aloha maila ke kama'āina iā lākou, aloha akula nō ho'i lākou nei, a 'ōlelo akula ua 'ōpio nei, "I kipa mai nei mākou i ou nei no ke kauoha 'ana mai nei a Kūhaimoana, 'o 'oe ke kama'āina o kēia wahi." 'Ae akula ua kama'āina nei, " 'Ae, he 'oia'i'o ia kauoha. 'O ka'u noho e noho nei i kēia moana kūpikipiki'ō 'ino'ino, maiā ia mai nō. 'O ka palena kēia o ko kākou moana a pale 'o Kahiki."

I ia manawa i mākaukau ai nā mea'ai a pau i ua pu'ukū hīhīmanu nei, a pā'ina nui ihola lākou nei. A ku'u ka nae, ma ia manawa, nīnau maila ua kama'āina nei, "Mai Hawai'i loa mai nei nō 'oukou a hiki i kēia lā?" 'Ōlelo akula ka 'ōpio, " 'Elua mai nei o mākou anahulu i ke alanui a hiki mai nei i kēia lā ma 'ane'i." "Lehulehu nō kā 'oukou huaka'i o ka hele 'ana mai nei i ka māka'ika'i." " 'Ae," wahi a ka 'ōpio. " 'O mākou nō a pau, no Hawai'i i hele mai nei." Pēlā kā

lākou nei walea ‘ana a hiki i ka wā hiamoe. Moe lākou nei, a kakahiaka a’ela, ua mākaukau nā mea pā’ina. ‘Ai nui lākou nei a pau, a ‘o ko lākou nei holo nui nō ia. A ma ia hele ‘ana a lākou ma ka moana o Kahiki, ‘o ko lākou ho’okele ‘o Kua, ke kama’āina o ia mau kai.

A hiki wale lākou nei ma ko Nu’uhiwa pae’āina, ma kekahi mokupuni ‘o Fatuhuku, aia ma laila ka hale ali’i o ko laila manō ali’i ‘o Taetaeti, he kaikunāne no ko Kua makuahine, a kipa nui akula lākou nei a pau. Ua ho’okipa maika’i ‘ia nō e ke kama’āina nona ia paemoku; aloha aku aloha mai nā malihini me ke kama’āina. A pau ke aloha ‘ana, ma ia wā i ‘ōlelo mai ai ‘o Taetaeti, ke kama’āina, i mua o nā malihini, “ ‘O ka’u keiki pono’i kēia me ku’u kaikuahine ‘o Nohomaikalani, ke ali’i o Nu’umealani o ka ‘ike ‘ana nō i ka wā ‘u’uku a me ka wā i hele ai a lilo i kama’āina no ka pae’āina o Hawai’i.” A ho’olale a’ela ke kama’āina i nā mea’ai na nā malihini a pā’ina nui ihola lākou.

A ku’u akula ka luhi no ka loa o ka holo nui ‘ana mai, pēlā lākou nei i moe ai. A ala nui maila, ua mākaukau nā mea’ai, a ‘ai nui ihola lākou nei. A pau ka ‘ai ‘ana, ‘au’a akula ke kama’āina iā lākou nei a kekahi mau lā aku, hele; he huaka’i māka’ika’i ho’i. “E pono ho’i paha ke noho e māka’ika’i i nā pae’āina o Nu’uhiwa nei.” ‘Ae akula lākou nei, a ho’omaha lākou nei i ia lā no ka mālululuhi. A i kekahi lā a’e, hele lākou nei i ka māka’ika’i i nā paemoku o ke kama’āina Taetaeti. A hiki lākou nei ma ke awa ‘o Taioha’e ma ka moku ‘o Nukuhiwa, he mahalo wale nō kā nā malinihi no ka maika’i o ia paemoku. He ‘umi ia mau moku a pau ma lalo o ka noho ali’i ‘ana o Taetaeti. ‘O ko lākou mau inoa ‘o Nukuhiwa, ‘Uapou, ‘Eiao, Fatuhuku, Hatutu, Tahuata, Hiwa’oa, Mohotani, a me Fatuhiwa; a he po’e ali’i pākahi ko nā mokupuni a pau ma lalo mai o Taetaeti. A ho’i nui akula lākou nei ma ka hale ali’i ma Fatu’uhu.

Pō ‘alua lākou nei, a i ke kolu o ka lā, mākaukau lākou nei no ka hele ‘ana. A hiki lākou ma ka pae’āina o Polapola, kipa lākou nei ma kahi o ka manō ali’i nui, ‘o Ta’ohutātua kona inoa, ‘o ia ke keiki a Teli’itinolua; ua kapa ‘ia na’e kona inoa ma muli o kekahi kuahiwi kaulana ma ia pae’āina, ‘o Ta’ohutaku, a hiki lākou nei ma muli o ke alaka’i maika’i ‘ana o Kua. ‘O kona hoahānau pono’i nō ‘o Ta’ohutātua, ke keiki a Teli’itinolua a ‘o ke kaikunāne nō ia o ko Kua makuahine a ka makua ho’okahi, a ua ‘ōlelo ‘ia ma ia mo’olelo, ho’okahi kupuna i laha mai ai a hiki i Hawai’i nei, nā ali’i maoli, a ua kapa ‘ia ‘o Tahiti Makalike, no ka like o nā helehelena o ko laila po’e me ko Hawai’i nei.

Ua ho'okipa maika'i 'ia lākou a pau ma laila, no ka mea, 'o ko Kua one hānau ia. Aia nō ma ua pae'āina lā 'o Muliwai'ōlena a hiki i kēia lā. Pēlā ma nā ka'ao a me nā mo'olelo kahiko mai Tahiti a Hawai'i nei. A noho nui lākou nei a li'uli'u, holo lākou nei e 'au'au me ke kama'āina i ka muliwai 'o Muliwai'ōlena; he muliwai nui a maika'i, e kahe ana kona wai mai nā kuahiwi mai. A māka'ika'i nui akula lākou nei ma ia mau moku a pau o Tahiti nō, 'o 'Eimeo (Mo'orea), Huahine, Ra'iātea, Taha'a, Porapora, Tūpa'i, Maurua (Maupiti), a ua hiki lākou ma ka muliwai kaulana o ia mau 'āina o Tahiti 'o Muliwai'ōlena ka inoa. Ua nui ka mahalo o nā malihini no ia mau 'āina a pau loa a me ka 'olu o ka wai o Muliwai'ōlena, a he mea hou nō ia iā lākou i ko lākou 'ike 'ana iā Tahiti, ka 'āina makua o ko lākou hoahale.

A pau ka māka'ika'i 'ana, ho'i lākou nei ma kahi o ke kama'āina Ta'ohutātua, ua mākaukau nā mea'ai a pau loa na lākou nei. A pau ka 'ai 'ana, he manawa ia no nā kama'ilio 'ana no ka hele 'ana aku mai Hawai'i nei a hiki i laila. Ma laila i noho ai lākou a 'elua anahulu, i walea i ka 'ai i ka mea "maita'i" o Tahiti, a mākaukau lākou nei e hele māka'ika'i iā Nu'umealani.

Holo aku lākou nei mai Tahiti aku a hiki ma Nu'umealani, a ka'apuni i ia mokupuni. A pau ka māka'ika'i 'ana a lākou nei, ho'i a'ela lākou nei a hiki ma kahi i kapa 'ia 'o Laemanō ma ka hema o ia mokupuni. Aia ma laila ka lua nui o nā manō ali'i o ia mokupuni, a he po'e kūpuna a mākuā nō ho'i no Kua, e noho ana nō ma ia lua. 'O Kukuimakalaulani ka manō ali'i o Nu'umealani, he kaikaina no Kua; a ho'okipa akula iā lākou nei, nui ke aloha a me ka 'oli'oli o Kua me kona kaikaina no ka hālāwai hou 'ana, a hō'ike akula 'o Kua i mua o ke kama'āina no nā malihini ali'i a pau o Hawai'i. Hā'awi maila 'o Kukuimakalaulani i kona aloha pākahi i nā hoa malihini o ia nei, a ma ia wā koke nō i mākaukau mai ai nā mea'ai a pau a nā malihini ma ka lawelawe 'ana a Kai'anuilālākea, ka pu'ukū nui o ia alo ali'i. 'Ai lākou nei, a pau, luana nui ihola ma nā 'ōlelo no kā lākou hele nui 'ana mai Hawai'i nei aku, a me nā mea e pili ana i ka noho 'ana o ko Kahiki po'e ali'i mai ka wā kahiko mai.

Ua noho ua po'e malihini nei ma Nu'umealani a hala nā lā 'elima, mākaukau ko lākou nei ho'i mai laila mai a hiki hou lākou nei i ko Tahiti pae'āina. Nanea hou lākou nei ma laila, ma ka 'au'au 'ana i ka wai o Muliwai'ōlena, a hala hou 'elima lā ma Tahiti o ko lākou noho 'ana, mākaukau ko lākou nei huliho'i 'ana mai i Hawai'i nei. Aloha aku, aloha mai lākou nei me Ta'ohutātua; ho'i nui maila.

A hiki hou i ko Nu‘uhiwa pae‘āina, ma kahi o Taetaeti, ko lākou kama‘āina mua. A ao ia pō, ‘o ko lākou nei huli nui maila nō ia, a hiki nui maila ma ka palena o ko Kahiki moana me Hawai‘i nei.

Ma kahi o Keaukā‘i‘ī, ma ka ho‘okipa ‘ana a ia kama‘āina, ua moe lākou nei, a ao a‘e, aloha aku aloha mai me ke kama‘āina, a ho‘i nui maila lākou nei. A kipa ana ma kahi o ka ‘elemakule Kūhaimoana; moe nui. A ao a‘e, pau ka pā‘ina ‘ana, aloha aku aloha mai ke kama‘āina me nā malihini, a ho‘oili maila ‘o Kūhaimoana i kona aloha iā Ka‘ahupāhau ma o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa nāna e ha‘i mai. ‘O ko lākou nei ho‘i maila nō ia a hiki i Ni‘ihau i kahi o Laukahi‘u a ma kāna ho‘okipa ‘ana, ua mālama maika‘i ‘ia nō lākou nei.

MOKUNA VI

A ao a'ela, pane akula ka 'ōpio a kākou i ke kama'āina, "Ke nonoi aku nei au i kou lokomaika'i, e ke Ali'i Laukahi'u, e 'ae mai 'oe e hele pū me mākou ma nā pali o Kalalau a inu i ka "wai kū'auhoe a ka lawai'a, no ka mea, 'o 'oukou wale nō nā Ali'i nui o kēia mau moku o Kaua'i nei, i 'ike aku ho'i mākou i ia mau wahi, a hiki loa aku i ka" wai hālau o Wailua", a me nā wahi kaulana 'ē a'e ma ia 'ao'ao o ko 'oukou noho 'ai moku 'ana."

No kēia mau 'ōlelo maika'i a ka 'ōpio a kākou, ua 'ae maila nō ke kama'āina e hele pū me nā malihini. A pau ka 'ai nui 'ana a lākou nei, 'o ka holo nui akula nō ia o lākou nei ma kēlā 'ao'ao a'e o Ni'ihau a hiki i Lehua. Kuhikuhi a'ela 'o Laukahi'u i nā malihini, " 'O Lehua kēia wahi, a eia ka "wai a ka Pāo'o" ke kulu mai nei." Mai laila aku lākou nei i ka "pahapaha o Polihale", a Miloli'i a Nu'alolo, māka'ika'i ana lākou nei i ka "hakalewa o Nu'alolo", a i ka "pali kā'ili wahine" o ia 'āina. A hiki lākou nei i nā pali o Kalalau, e noho ana ko laila kia'i 'o Ko'amanō ka inoa, he manō kahiko loa ia no ia mau pali, ma lalo nō na'e o Kūhaimoana ka noho 'ana.

A 'ike maila iā Laukahi'u, ka mo'opuna a Kūhaimoana, ka 'ai moku o ia mau 'āina, ho'okipa maika'i 'ia lākou nei a moe ma laila i ia pō. A ao a'e, māka'ika'i i ka "wai kū'auhoe", a inu ho'i i ia wai; aia nō ke kāhe lā ia wai a loko o ke kai a hiki loa i kēia lā.

He 'ike wale 'ia iho nō e nā malihini māka'ika'i ke holo ma nā wa'a a nānā iho, e moe lō'ihī ana he kohu manō maoli nō, 'o Ko'amanō ka inoa pono'i, a mai laila nui aku lākou nei a Hā'ena. Ma ia mau wahi aku a hala 'o Halele'a, a ma nā Ko'olau a hala ia, hiki lākou nei i Puna a komo nui i ka "wai hālau o Wailua". Nui ka mahalo o nā malihini i ia mau wahi a pau loa o Kaua'i. A mai laila nui aku lākou nei a hiki ana i kahi o ke kama'āina Kūpiapia ma waho a'e o Kalanipu'u. A nui ka hau'oli a me ka 'oli'oli o ke kama'āina i ka hālāwai hou 'ana me kāna mau malihini a me ke keiki ali'i Laukahi'u o Ni'ihau, mākaukau maila nā mea'ai a pau, a 'o ka 'ai iholā nō ia, a luana nui iholā no nā mea e pili ana i ka huaka'i māka'ika'i i Kūkuluo kahiki a hiki i ka ho'i nui 'ana mai o lākou, a moe nui lākou i ia pō a ao, mākaukau nā mea'ai.

A pau ia, aloha aku, aloha mai lākou nei a pau, a ho‘i nui maila nā malihini, a ho‘iho‘i akula ‘o Kūpiapia i ke keiki, iā Laukahi‘u. A hiki ma kahi o kēlā makuakāne Kūpiopio, a noho kēlā, ho‘i maila kēia, ha‘i akula ‘o Laukahi‘u iā Kūpiopio, “Na nā malihini au i kono a‘e nei e alaka‘i iā lākou ma nā pali o Kalalau, Halele‘a, Ko‘olau, Puna, a ho‘i nui akula nō ho‘i lākou, ho‘iho‘i mai nei ko kaikua‘ana ia‘u, a i aloha nui mai nei nō iā ‘oe.” “Aloha ‘i‘o nō lākou,” wahi a ka makua i ke keiki.

E huli hou a‘e kākou e nānā i ka ho‘i ana a nā malihini. Ma ia lā nō, hiki ana lākou nei i Pu‘uloa, a hālāwai me Komoawa ma loko o Kapākule, a ma laila nui aku lākou a hiki ana i ka lua o ke Ali‘i wahine Ka‘ahupāhau. Aloha aku, aloha mai lākou nei, a luana nui ihola lākou nei no nā mea e pili ana i ka huaka‘i māka‘ika‘i a nā malihini. A mākaukau maila nā mea‘ai i ka pu‘ukū Honuiki, ‘o ka wā ihola nō ia o nā malihini i pā‘ina ai.

A hala a‘ela ka manawa no ia hana a uhi maila ka malu o ka pō, ‘a‘ole he hana ‘ē a‘e a lākou nei, ‘o ke ka‘ao ma ko lākou māka‘ika‘i nui ‘ana i nā ‘āina ‘o Nu‘uhiwa, a me Tahiti, a me ka ‘au‘au nui ‘ana i ka wai o Muliwai‘ōlena, a me ka hiki nui ‘ana i ka ‘āina ‘o Nu‘umealani, a me ka huli hou nui ‘ana mai, a hālāwai me Keaukā‘i‘i, ke kia‘i o ka palena o ka moana o Hawai‘i nei, he wahi ‘ōlepelepe o ke au i ‘ō i ‘ane‘i, i luna i lalo, he wahi ‘ino ia o ka noho ‘ana. A ha‘i pū maila lākou i ko lākou ‘ike ‘ana iā Kūhaimoana a me ka nui o kona kino, he mea weliweli i ko lākou ‘ike ‘ana; ua hele a ulu ke ko‘a i luna. I kaua mea ‘o ka nui launa ‘ole, ua kūpono ‘ole kona kino ke holo ma ka moana no ka pāpa‘u o ili auane‘i. Pēlā kā lākou ‘ōlelo, a he mea ‘aka‘aka wale mai nō ia na ke Ali‘i wahine Ka‘ahupāhau no ka nui hewahewa o ke kino o kāna ali‘i kāne ma kā lākou nei haha‘i ‘ana aku, a he ho‘olohe wale mai nō kā Komoawa me Honuiki ma kā lākou mau mo‘olelo, a hiki i ka manawa o ko lākou wahi moe.

A i kekahi lā a‘e, mana‘o nui ihola nā malihini e ho‘i i Hawai‘i. Kāhea ‘ia maila ‘o Ka‘ehuikimanōopu‘uloa, e komo aku ma kahi o Ka‘ahupāhau. A komo akula kēia i loko, nīnau maila ke ali‘i, “E mana‘o ana nō anei nā Ali‘i e ho‘i ‘oukou i kēia lā?” “Ae akula ka ‘ōpio a kākou. I ia wā, kāohi maila ke kama‘āina, “ ‘A‘ole ho‘i, e noho iki mai a hala kekahi mau lā. Aloha ‘ole nō ho‘i ‘oe ia‘u, e na wahi keiki. ‘O ka‘u ‘ike ‘ana aku nō paha kēia iā ‘oe.” No kēia mau ‘ōlelo kaukau a kona haku iā ia, ua ‘ae akula nō ua ‘ōpio nei.

Ho'i akula kēia mai kā lāua kama'ilio 'ana me kona haku, nīnau maila 'o Kāneilehia, "He aha ka mea a ke ali'i wahine i kāhea mai nei iā 'oe?" "I nīnau mai nei ia'u no ka ho'i koke o kākou. 'Ae aku nei nō au e ho'i ana kākou i kēia lā. Pane mai nei kēlā i ke aloha 'ole o'u iā ia no ka wikiwiki i ka ho'i." 'Ōlelo maila 'o Kāneilehia, " 'A'ole nou wale ia 'ōlelo 'ana, no kākou a pau loa ia aloha 'ole iā ia. 'A'ole 'i'o nō kēlā i ho'owahawaha mai iā kākou, 'o kākou ia e ho'owahawaha nei i ko ia ala mau ho'okipa lokomaika'i 'ana. He mea loa'a 'ole nō kēia iā kākou ke ho'i aku i ko kākou wahi, 'o ka luana a me ka nanea 'ana o nā alo ali'i e like me kēia, no laila, e 'olu'olu kākou e noho iki a hala kekahi mau lā. Ua akāka he mau malihini kākou i aloha 'ia, ke 'au'a 'ia maila." 'O ko lākou 'ae like a'ela nō ia.

I ka lā a lākou i hō'ike nui mai ai, ua nui loa a'ela ua wahi 'ōpio nei ho'okahi anana. Noho lākou nei a hala ka lima o nā lā, 'ōlelo hou maila ke Ali'i wahine i ka 'ōpio, "E pono paha e ho'oku'u aku au iā 'oukou e ho'i nui; ua li'uli'u a'e nei ho'i nā lā o ko kākou noho launa aloha pū 'ana. Ua uluhua paha nā ali'i i ka lō'ihī loa o kēia noho 'ana o kākou." " 'A'ole i loa'a iā lākou ka mana'o uluhua ma kēia noho 'ana, no ka mea, ma ka lā āu i kāua mai ai iā mākou, ua 'oli'oli nō ko lākou mana'o no ko kāohi 'ana iā mākou. Wahi a Kāneilehia, 'he po'e malihini kākou i aloha 'ia, ke loa'a maila ke kāohi 'ia e ke kama'āina.' A no kāu 'ōlelo ali'i o kēia lā e pane mai nei e ho'oku'u iā mākou, ua mahalo nui nō nā malihini ma kāu mau mālama maika'i 'ana me ke aloha pau 'ole, a e lilo ana kāu mau ho'okipa 'ana i kaula 'ume no ke aloha ma waena ou a me ko lākou mau pu'uwai i nā hanauna a mau loa aku."

Pau a'ela kā lāua nei kama'ilio 'ana me ke ali'i wahine, a ho'i akula kēia me nā hoamalihini ona, a ha'i akula kēia i kā lāua mau 'ōlelo 'ana me ke kama'āina a lohe kona po'e hoahale, a mahalo maila lākou me ka 'oli'oli nui no ko lākou ho'i koke i ka 'āina. I ia lā na'e, 'ōlelo akula 'o Kepanilā, "E hele kākou e 'au'au hou i nā wai 'au'au o ke ali'i wahine. 'Apōpō ho'i ko kākou lā o ka ho'i." 'O ka holo like a'ela nō ia o nā malihini.

I ka wā kūpono o ka lā, ua mākaukau a'ela ka huaka'i 'au'au wai a lākou, a holo nui akula i Kahuawai i Kalauao e 'au'au nui ai. A pau ka 'au'au nui 'ana a lākou nei, 'o ka ho'i nui maila nō ia o lākou nei. A hiki ana i ka home o ke ali'i wahine, luana nui lākou nei a hiki i ka wā pā'ina ahiahi. A hala ka wā pā'ina ahiahi, ma ia wā aku o ka pō, pane maila ka pu'ukū Honuiki i nā malihini, " 'O ko kākou manawa kēia o ka luana hope loa i koe a huli ho'i aku 'oukou i ka lā

‘apōpō.” ‘Ae maila nā malihini, a i ia manawa i ku‘u mai ai ka mea hanohano, ke ali‘i o Hilo i kāna mele penei:

“ ‘O ku‘u ‘āina ua Kanilehua,
Ke hehi maila i ka liko ‘ōhi‘a,
Ma uka ia ua, ma kai ka ua Hukihe‘enehu,
Ke huhuhui a‘ela i ke kai ‘o Huia ē.
‘O ka lā kēia a ke aloha i hui ai,
Eia lā ke hāli‘ali‘a mai nei,
Ka haili aloha o ku‘u ‘āina,
Ke hea mai nei ia‘u e ho‘i aku.
E ho‘i nō au ē.”

Ke ‘i mai nei nō ua Honuiki nei, “He keu kēnā wahi mele pili pono i ka ho‘i ‘ana o ‘oukou. Na wai i haku i kēnā wahi mele āu i oli a‘e nei?” “Na‘u nō ho‘i i hopu wale a‘ela nō i mea hana na ka waha. He ‘ole loa ho‘i ka wala‘au wale iho nō e like me kēia a kākou e nanea nei.” “He mea loa‘a wale nō kā ke mele i ka ‘apo wale a‘e nō?” “ ‘Ae, he mea loa‘a wale nō ke piha mai ‘o loko i ka mana‘olana a me ka hau‘oli.” “Inā ke ala maila nō ke ali‘i wahine i kēia wā āu i mele a‘e nei, ua pa‘a maila nō kēia mele āu i ua ali‘i lā.” “He ‘ike nō kā ia i ke mele?” “ ‘Ae, he wahine leo le‘a ma ke mele ‘ana; ‘a‘ohe lua ona e like ai. ‘O ko‘u mea i ‘ike pono ai i kona le‘a ma ke mele ‘ana, ‘o ko pō nō āu i oli ai i ko wahi mele e pili ana no ko ‘āina ua nui ‘o Hilo. Ua pa‘a nō ua wahi mele lā āu i ua ali‘i wahine lā, a inā ke lohe mai nei nō i ko mele ‘ana a‘e nei lā, ua pa‘a maila nō.” “ ‘Ae,” wahi a Kepanilā, “he mea ‘ike na nā ali‘i wāhine kēia hana ‘o ke mele. He mea mau ia i nā ali‘i kino kanaka ma ka ‘āina, ‘o kā lākou hana nui ia ma ka walea ‘ana o ka pō e like me kākou e walea nei.”

Pēlā kā lākou walea ‘ana a hiki i ka wā a nā lihilihi i hālāwai aku ai me Hihi‘o i ke kulu aumoe, akā, ‘o ke ali‘i wahine e waiho maila ma kona wahi moe, ua hele wale kēia a kūkia no kā lākou mau walea ‘ana. I ia manawa i kia‘i aku ai ke ali‘i wahine no ka ho‘i a‘e o Honuiki ma kona kūlana kia‘i kino no ke ali‘i a ‘ike akula ke ali‘i i kona luna kia‘i, kāhea akula ia e kipa mai ma kona wahi, a kipa maila kona pu‘ukū Honuiki ma ke kono a kona haku iā ia, a nīnau maila iā ia nei, “Mea ‘ē wale nō na‘e ua walea ‘ana a ‘oukou me nā ali‘i?” “ ‘Ae, he keu ko‘u le‘ale‘a i ke ala ‘ana me nā ali‘i o Hawai‘i.” Pēlā aku ‘o Honuiki i kona haku. “Ua lohe aku nei

au i kā 'oukou le'ale'a a hiki i kou ho'i 'ana maila," wahi a ke ali'i. "Manomano nō kā ua ala 'ana āu, a he aha nō lā ho'i kou mea i hele 'ole a'e nei ma 'ō e walea pū ai me nā malihini āu, ke ala a'e nei nō kā ho'i 'oe; he pō ho'okahi ho'i ko lākou lā a huliho'i nui aku i ko lākou lā 'āina." wahi a Honuiki. Pane akula ke ali'i, " 'A'ole au e pono ke ala pū aku me lākou, no ka mea, ma muli lohe 'o Kahi'ukā a huhū mai ia'u; he maka'u au iā ia. Māli'a paha ke ho'omakākiu mai nei kēlā ma waho, a i 'ole ia ma loko nei nō paha." " 'O wai kou lunakānāwai nāna e ho'āhewa iā 'oe, e ke Ali'i, ke makemake 'oe e launa me kāu mau malihini ali'i. 'A'ole loa e hiki i kekahi ma lalo iho o kou noho ali'i 'ana ke 'āhewa iā 'oe, e ku'u Haku."

No kēia mau 'ōlelo maika'i a kāna kauā, ua hō'olu'olu loa 'ia ko ke ali'i mana'o, a nīnau hou maila ke ali'i iā ia nei, " 'O Kepanilā nō anei ke mele ana a'u i lohe aku nei?" " 'Ae, 'o ia nō," wahi a ke kauā. "He keu 'i'o nō kā ho'i o ke ali'i le'a ma ke mele 'ana." 'Ī mai 'o Honuiki, "Inā 'o 'oe kekahi, inā ua 'oi loa a'e ma mua o ke ali'i o Hilo, no ka mea, he maika'i loa kāu mele 'ana; inā lā ho'i ua li'uli'u ka walea 'ana me āu mau malihini." A pau a'ela kā lāua kama'ilio 'ana ma ia 'ano, a ho'i akula 'o Honuiki ma kona 'ano kia'i, a waiho maila i kona haku i ka walea 'ana a ka hiamoe, a hiki i ka puka 'ana a ka lā.

A i ke ala nui 'ana o nā malihini, ua mākaukau nā mea pā'ina o ia kakahiaka. A pau ka pā'ina nui 'ana me ke kama'āina, he wahi wā hō'olu'olu iki, a hiki maila ka wā o ko lākou ho'i 'ana, hiki maila ka pu'ukū nui Kahi'ukā e 'ike no ko lākou ho'i 'ana. A ma ia wā i aloha aku ai a aloha mai nā malihini me ke kama'āina, a pane maila 'o Ka'ahupāhau i kahi 'ōpio inoa ona, "E 'ike aku auane'i 'oe i ou mau mākua, Kapukapu mā lāua 'o Hōlei, a e ha'i aku 'oe i ku'u aloha nui iā lāua. Ua 'ikemaka iholā nō 'oe i kēia noho 'ana, 'o ia mau nō, e like me kā lāua 'ike 'ana ma mua. A ke hā'awi aku nei au i ko'u mau ho'omaika'i 'ana a pau loa iā 'oukou, e nā Ali'i o Hawai'i Kuauili. Mai ho'i 'oukou a ha'i aku i ka 'ino o ko'u wahi. E ha'i aku 'oukou, aia a noho mālie 'ia; 'ohi wale ka i'a, me ke ku'u 'ole 'ia o ka 'upena." wahi a ke ali'i wahine o ke one kui lima laulā o 'Ewa. A ho'ōki iholā i kāna mau mapuna leo ali'i, a pane maila ho'i 'o Kepanilā no nā 'ōlelo mahalo a ke ali'i wahine iā lākou, penei: "E ke Ali'i wahine o ke awa lau o Pu'uloa, i noho a kupa a kama'āina i ke one ali'i o O'ahu a Lua, ke waiho aku nei mākou i nā ho'omaika'i hope loa 'ana me ka maluhia a me ke aloha mau loa."

A ho'oku'u maila ke kama'āina i nā malihini me ke aloha nui, 'o Komoawa ka pu'ukū nui o ka nuku, ma mua ia; 'o ka pu'ukū nui kaua, ke Ali'i Kahi'ukā aku; 'o nā ali'i malihini mai ma hope; a iā Ka'ehuikimanōopu'uloa, ka hope loa, ka pūkaua nui o nā ali'i malihini; a noho akula nō ke ali'i wahine kama'āina ma kā Honuiki mālama 'ana.

A hiki ka huaka'i ma waho o ka nuku o Pu'uloa, ma Ke'a'ali'i Lua o Komoawa, ho'oku'u akula nā kama'āina pūkaua iā lākou me ke aloha aku, aloha mai, a ho'i akula nā kama'āina, huli maila ho'i nā malihini o ka hikina. I ia wā, lilo maila i ka 'ōpio a kākou ka makamua o ka huaka'i, a hiki lākou nei ma Waikīkī, hālāwai lākou nei me Pehu, he manō malihini mai ia no Maui o Honokōhau. E mākaukau ana kēlā manō e nahu i ke kanaka e pa'apū ana i ka he'e nalu ma Kalehuawehe, a i ia manawa i nīnau aku ai 'o Ka'ehuikimanōopu'uloa iā Pehu, " 'O wai kou inoa?" " 'O Pehu ko'u inoa." "Mai hea mai nei 'oe?" "Mai Maui o Honokōhau mai nei au." "A e aha ana 'oe ma 'ane'i?" "E walea ana au i ka nānā he'e nalu a kānaka." "A he aha kou mana'o o ka nānā 'ana i kā lākou he'e nalu?" "E 'ono ana au i wahi pāpa'i ho'okahi no ko'u pōloli." I ia manawa i pane aku ai ka 'ōpio, " 'Ae, e loa'a ana nō ke hahai mai 'oe iā mākou ma kahi e pae mai ai ka po'e he'e nalu a pohā iho ka nalu; ma uka 'oe, ma kai aku mākou. Na mākou ia e puana aku, a laila, 'o ka hopu aku kāu a pēlā e pa'a ai iā 'oe ke kanaka, a loa'a kāu mea pā'ina." 'O ka puni maila nō ia o ua Pehu nei.

I ia wā, ha'i malū akula kēia iā Kepanilā, "E alaka'i kākou i kēia manō e make; he 'ai kanaka kā kāna mea e kali ho'omakākiu nei ma 'ane'i. 'A'ole e pono ke ola kēia manō 'ino pepehi kanaka, a e ha'i aku 'oe iā lākou lā ma hope, e puana kākou a hiki i kahi kohola pāpa'u e kipaku i uka a make ia." Pēlā e lohe aku ai 'o Ka'ahupāhau i kā kākou hana maika'i 'ana, 'o ia ka uku i kāna mau ho'okipa 'ana a nui." 'Ae maila 'o Kepanilā, a nāna i ha'i aku kēlā po'e ma hope.

Ma ia lā e ha'i maika'i ana ka nalu o Kalehuawehe, a he nui wale nā kānaka he'e nalu i kūlana nalu o waho loa. Hiki akula lākou nei me ke 'ano nihi malū, a kokoke loa, 'i maila 'o Pehu, "E aho e hopu a'e i kēia manawa!" Hō'ole aku ka 'ōpio, "Alia a pae i ka nalu. I ia wā e pae pū ai kākou a pau, i loko mai na'e kākou o ka hu'a o ka nalu, a na'u ia e 'ū aku iā 'oe 'o ka wā ia e pa'a ai iā mākou." 'Ae maila 'o Pehu. 'O ia kali ko lākou nei. A kū ana ua nalu nui, 'o ka pae akula nō ia o 'elua kanaka. 'O lākou nei kekahi i pae pū a kokoke i kahi o ke kohola

pāpa‘u ma kēlā ‘ao‘ao. I ia wā i hā‘awi a‘e ai ka ‘ōpio a kākou i kāna hō‘ailona i nā hoahēle ona. E pale a‘e ana lākou nei i nā kānaka e holo ma kēia ‘ao‘ao o ka muliwai ‘o ‘Āpuakēhau.

I ia wā i ho‘okē ‘ia aku ai ua Pehu ‘Ai Kanaka nei, a no ko lākou nei lehulehu, lele ana ua manō ‘ino nei a kūpou ke po‘o i ka māwae ‘āko‘ako‘a pa‘a loa, kū pololei ka hi‘u i luna, a pēlā i make ai kēia manō ‘ai kanaka o Honokōhau, ma mua i noho koke iho nei nō i Pu‘unoa o Lahaina, a make koke aku nei nō lā i kēlā mau makahiki aku nei.

A lohe aku nā kahu i Maui ma ka ha‘i ‘uhane ‘ana aku o ua manō nei i kona po‘e kahu no kona make ‘ana, a he nui ka uē a me ke aloha o lākou no ka make ‘ana o ko lākou pu‘ukalahala o nā lā pilikia ke holo ma ka moana. A ‘ike nā kānaka he‘e nalu i kēia hakakā ‘ana o nā manō a me ka make ‘ana o kēlā manō ‘o Pehu.

MOKUNA VII

He nui ko lākou maka‘u, a pau nui i ka ‘auhe‘e i uka. A ua ‘ike na‘e ka nui o nā kānaka i ka nui o nā manō nāna i kipaku a make ai kēlā manō a kūkulu i ia mo‘olelo. A make akula ua manō nei, a ‘oki‘oki ‘ia kona kino, ua loa‘a i loko ona ka lauoho kanaka a me ka iwi pūlima kanaka, a pupuhi ‘ia kona kino i ke ahi a lilo i lehu. A ma kahi o kona kino i puhi ‘ia ai i ke ahi, ua kapa ‘ia ia wahi Kapuhinaopehu, aia ma ka pāhale o J. Pi‘ikoi ma lalo aku o Pele‘ula, a hiki i kēia lā. ‘A‘ole paha he po‘e e ola nei i kēia wā i ‘ike i ia wahi i puhi ‘ia ai ua manō lā ma lalo aku o ia pāhale o J. Pi‘ikoi ma Pele‘ula.

E ho‘i hou a‘e kākou e ‘ōlelo no ka ho‘i ‘ana o ka huaka‘i malihini o Hawai‘i. Aia lākou lā ke huli hou lā i ka moana ‘o Kaiwi; a hiki akula lākou nei i Kalaeokalā‘au ma Moloka‘i, e noho mai ana nō ‘o Kanakaokai, ke kia‘i o ka lua o ko laila manō ali‘i, ‘o Kauhuhū ka inoa. A hiki lākou nei, ho‘okipa akula kēia i nā malihini, a ha‘i maila iā lākou nei, ua ho‘i ‘o Kauhuhū ma kēlā ‘ao‘ao o Moloka‘i ma Ko‘olau ‘o Wailau, a ma kāna ho‘okipa ‘ana i nā malihini, ua mākaukau nō nā mea hō‘olu‘olu kino, a pā‘ina nui ihola.

A pau ia, ha‘i maila ke kia‘i pu‘ukū o Kauhuhū iā lākou, “Ua hala aku ‘oukou a li‘uli‘u iho, hiki maila kekahi manō, he koena no ka lā hakakā o ‘oukou me Kai‘anuilālāwalu, a ha‘i maila, ua make lāua me Kauhuhū ke ali‘i o Maui Hikina, a ua ho‘onoho ‘ia ‘o Honuiki i ali‘i no lākou, a he nui ka weliweli a me ka maka‘u no kahi manō ‘u‘uku o ia huaka‘i, ‘o ia ho‘okahi wale nō ka mea nāna i pepehi iā Kai‘anuilālāwalu a me nā manō ‘ē a‘e he nui loa, a i pakele au no ka māmā loa ma ka holo ‘ana. A i ho‘i aku ka hana, ua make ‘o Kauhuhū i ua wahi ‘u‘uku koa nei, a ua ho‘onoho kēlā iā Honuiki i ali‘i no mākou. Ke ‘ōlelo pono nei au, mai noho ‘oe a huhū ke ho‘i nui mai mai ka huaka‘i māka‘ika‘i mai, o pilikia auane‘i ke ola i kēlā wahi manō ‘u‘uku ikaika loa. E hana ‘olu‘olu wale aku nō ka pakele.” A lohe ‘o Kauhuhū, nui loa kona aloha i ka make ‘ana o kona mau hoahānau ‘elua, a mana‘o ihola ‘o ia e make pū me lāua, ke ho‘i mai ka huaka‘i a nā malihini mai ka māka‘ika‘i mai. I ia wā i pane mai ai ua wahi manō nei, “ ‘A‘ole ‘oe e pono ke mana‘o e hakakā aku me ua wahi manō ‘u‘uku lā, he ‘oi o ke koa a me ka ikaika launa ‘ole; he ‘ōpala nā mea a pau i mua ona. Ua ‘ike pono mākou a pau loa i kona ikaika a me kāna mau ‘ōlelo koa ma kona waha, e kūkala mai ana me ka leo nui he keiki ia, ua poni ‘ia i ka ‘awa hiwa, niu hiwa, moa hiwa, pua‘a hiwa me ka

i'a 'ula. Ma kāna 'ōlelo mai e hume ana ia i ka malo kea, eia wale nō ka pakele: 'o ka noho 'olu'olu aku a e ho'okipa mai ma ke aloha ke ho'i nui mai. 'O ia ka lohe lā, ke ho'i nei au."

Noho ihola lāua me Kanakaokai, kona pu'ukū, me ke kūkā pono 'ana, a ho'oholo ihola lāua e pau ka mana'o huhū. Ma muli na'e o nā 'ōlelo 'uao a kona pu'ukū Kanakaokai, ke kumu o kona ho'opau 'ana i kona mana'o hakakā ke ho'i mai nā malihini. A ma ia manawa nō i mākaukau ai nā mea pā'ina a ke kama'āina a pā'ina nui ihola lākou, a ma ia hope iho he mau kama'ilio luana kā lākou e pili ana no ka huaka'i māka'ika'i a nā malihini, a hiki wale i ka wā a nā lihilihi i 'ūpo'i ai, a lilo nui akula i ka hiamoe. A i kēlā kakahiaka a'e, ua puka maila ka lā, a ua mākaukau maila nā mea'ai o ke kakahiaka, a pā'ina lākou a ho'omaha iki ihola. A 'o ka hana hope loa, 'o ke aloha aku, aloha mai me ke kama'āina, a huliho'i nui akula nā malihini.

A ma ka moana 'o Pailolo ma waena o Nā Hono o Moloka'i, Lāna'i me Maui, hālāwai lākou me ke Ali'i manō 'o Moanaliiha a me kona huaka'i lehulehu e iho ma luna mai o Kahakuloa. 'Elua mau manō ali'i me ia. No Ko'olau o Maui lāua 'o Kāneikōkala a me Hi'u. E hele ana lākou e ho'omakākiu i ka po'e kolohe o ka moana me he mau māka'i lā e mālama ana i ka maluhia o ka moana, 'a'ole a lākou ho'ohaunāele.

A aloha maila kēlā po'e, 'o Moanaliiha mā, i kēia po'e me ka nīnau mai, "Ma hea kā 'oukou huaka'i, e nā Ali'i o Hawai'i?" Wahi a kēia huaka'i, "I ka māka'ika'i mākou i Kahiki a ho'i mai nei." " 'Ae, ua lohe au a me ko'u po'e nei no ko 'oukou kaua 'ana ma ka moana 'o 'Alenuihāhā a make 'o Kai'anuilālāwalu, ka pūkaua nui o ia moana, a make pū ho'i me Kauhuhū, ko Kīpahulu manō a o Maui Hikina a pau ma kāna ho'omalū 'ana. A ua lohe na'e au, i make no lāua no ka puni ikaika. Ua mana'o paha lāua, iā lāua wale nō ka ikaika a me ke koa. 'O mākou ka mea hilahila nui i ko lāua hakakā 'ana me kahi kanaka koa o 'oukou a nāna ke eo o ka lā hakakā." " 'Ae," wahi ho'i a kēia huaka'i, "he pono nō lā ho'i paha ka huhū inā i hele mai mākou me ka mana'o huhū. He mau 'ōlelo mālie aku nō ho'i kā mākou no ka māka'ika'i, 'a'ole a he huhū. Kainoa paha a huhū aku ho'i mākou, a laila, kuleana lā ho'i ka huhū a me ka hakakā lā ho'i." Pane maila ke Ali'i Moanaliiha, "Ua pono nō ko lāua make 'ana; he mau mea huhū maoli nō. A 'o ka hope nō ia o kā lāua hana 'ana, no ka mea, he mua a he hope ko nā mea a pau." A nīnau maila 'o Moanaliiha, " 'O ua wahi 'u'uku koa nei anei kēia i make

ai kēlā mau mea a me ka lehulehu ‘ē a’e o lākou?” “ ‘Ae, ‘o ia nō,” wahi a lākou nei. “ ‘A’ole ‘i’o nō ho’i ‘o ka ‘u’uku.” “Ua hiki a’ela kā ho’i i ke anana; i ka wā nō ia he ha’ilima ka loa a ‘oi iki mai.” wahi a lākou nei.

A i ia wā, ho’oku’u like a’ela nā huaka’i, huli maila ho’i lākou nei ma kahi o ka ‘elemakule, a ho’okipa ‘ia akula e ka pu’ukū Ka’alamikihau. A hālāwai nui akula me Kamohoali’i, aloha aku a aloha mai lākou nei. A li’uli’u, mākaukau maila ‘o Ka’alamikihau i nā mea pā’ina, a pā’ina nui lākou. (Ke ualo aku nei au i ka mea e heluhelu ana, mai ho’opoina i ka ho’opa’ana’au ‘ana i nā pā’ina ‘ana a pau a nā ali’i o Hawai’i. Inā e poina iā ‘oukou, e ho’i hou ko ‘oukou nānā ‘ana mai mua mai i pa’a pono. Ke kokoke aku nei paha i ka ‘umi kaukani o nā hua’ōlelo pā’ina ma loko o kēia ka’ao, a no laila, mai paupauaho nui.)

A pau ka pā’ina nui ‘ana, a ma hope o ia manawa, ua uhi maila ka pō, a walea nui akula lākou nei me ka haku kama’āina ma nā mea e pili ana i ka huaka’i māka’ika’i a lākou nei. Haha’i akula kahi ‘ōpio i kā lākou kipa ‘ana i Kalaeokalā’au i o Kauhuhū lā, ke ali’i o Moloka’i, a me ko lākou hālāwai ‘ana me Komoawa, ka pūkaua kia’i o ka nuku o Pu’uloa a me ka moe nui ‘ana. A i kekahi lā a’e, hālāwai me ke Ali’i Ka’ahupāhau me kona mau pūkaua Honuiki, Kahi’ukā ka pūkaua nui, a ua hala ke anahulu ma laila me ka mālama maika’i loa ‘ia o nā pono kino a pau, a me ko lākou hālāwai ‘ana me nā ali’i o Kaua’i i kahi o kēlā lae ko’ako’a, a he mea weliweli ka nui o kona kino; ‘a’ole e ‘ike ‘ia kēlā ‘ao’ao.

“A mai laila aku mākou i ka palena moana e ka’awale ai ‘o Hawai’i nei a me Kahiki, ‘o Keaukā’i’i ka inoa o ko laila kia’i, he wahi ‘ōlepelepe o ke au i ‘ō i ‘ane’i, i luna i lalo, a hālāwai mua mākou me kekahi hīhīmanu nui, ‘o ia ka pu’ukū kia’i ma lalo mai o Keaukā’i’i, kona haku, a nāna i ho’okipa iā mākou i o Keaukā’i’i lā ma kona hale ali’i.

“A mai laila aku mākou i ka pae’āina Nu’uhiwa, a ma kahi o ke ali’i nui ‘o Taetaeti, ke kaikunāne o ka makuahine o Kua. Ua mālama ‘ia mākou, a māka’ika’i mākou i ia mau wahi me ka mahalo nui. A hiki mākou i ka pae’āina o Tahiti ma ka ho’okipa ‘ana o ko laila Ali’i Nui ‘o Ta’ohututua. Ko ia nei hoahānau pono’ī nō ia; na ke kaikunāne kēlā; na ke kaikuahine ho’i kēia, ‘o Kua. Ua māka’ika’i nui mākou i ia mau ‘āina a pau me ka ‘au’au i ka wai o Muliwai’ōlena. Ua hala ‘elua anahulu ma laila. Mai laila aku mākou a ka pe’a kapu o Nu’umealani. E noho ali’i ana nō ‘o Kukuimakalaulani, ko ia nei kaikaina pono’ī loa a nā mākau ho’okahi. Aia ko lākou nei hale ali’i i kapa ‘ia ka inoa ‘o Laemanō ma kekahi lae. Ua maika’i nō ia mau

wahi a pau loa, a he mau lā ko mākou ma ia ‘āina pāha‘oha‘o, a huli ho‘i mai nei me ke kipa nō i nā wahi a lākou i kama‘āina ai.

“A he mau lā ‘elima o mākou i hala ma Pu‘uloa; ho‘i mai nei mākou a Waikīkī, hālāwai me Pehu, he manō no Honokōhau i Maui a‘e nei, e mākaukau ana e nahu i nā kānaka he‘e nalu o Kalehuawehe, a ua make mai nei iā mākou no kona mana‘o ‘ai kanaka. A moe mai nei mākou i Moloka‘i a ho‘i mai nei ho‘i a hālāwai me ka huaka‘i a ke Ali‘i Moanaliiha ma ka moana ‘o Pailolo. E hele ana nō ho‘i kāna huaka‘i ma kona ‘ano mālama i ka maluhia o kona mau moana, Nā Hono a Pi‘ilani, a ho‘oku‘u nā huaka‘i a mākou, a hiki maila nō ho‘i i mua o kou alo ali‘i.”

Po‘alua nā malihini ma Kaho‘olawe, a huliho‘i nui akula a hiki ma Kīpahulu. E noho ana ke kia‘i ‘o Honuiki ma kona noho ali‘i ‘ana no ia ‘okana ‘o Maui Hikina, e like me ka ho‘onoho ‘ana aku a ka ‘ōpio iā ia. Ua maluhia maika‘i ka ‘āina ma kāna ho‘omalua ‘ana me ka ‘olu‘olu, a ma laila nā malihini i hō‘olu‘olu ai. A i kekahi lā a‘e, ua kuahaua ‘ia nā manō a pau e ‘ākoako mai no ka ho‘olilo ‘ia ‘ana o Honuiki i Ali‘i ma kahi o Kauhuhu i make. A i ka ‘ākoako ‘ana mai o nā manō a pau, ‘ōlelo maila ka ‘ōpio i mua o ka lehulehu, “Ua kāhea aku nei au iā ‘oukou no ka ho‘onoho ‘ana iā Honuiki i Ali‘i no ‘oukou ma kahi o Kauhuhu i hā‘ule aku nei. A ke hō‘ike aku nei au ma ke ākea, ua ho‘okohu pono ‘ia aku ‘o Honuiki i Ali‘i, a i kia‘i no kēia ‘ao‘ao o ka moana. A e noho ‘oukou, e nā mea a pau, ma kāna ho‘omalua ‘ana mai kēia manawa aku, ‘oiai e pono ana kāna ho‘omalua ‘ana.”

A pau ka ‘ōlelo kūkala a ka ‘ōpio a kākou no ka ho‘olilo ‘ana iā Honuiki i Ali‘i, ho‘ōho like maila nā manō a pau me ka leo ho‘okahi, “E ola mau loa ‘o Honuiki i ke Akua Kamohoali‘i.” A ua piha nā mea a pau i ka hau‘oli nui ma ia manawa, a ua pau a‘ela nā hana a pau e pili ana no ia lā. Aloha aku, aloha mai nā malihini me ke kama‘āina a huliho‘i nui akula ka po‘e Hawai‘i. A hiki ma Hāmākua, a noho ko laila kama‘āina. A i kekahi lā a‘e, hiki ka huaka‘i i Kona, a noho ko laila ali‘i. I kekahi lā a‘e, hiki nā mea ‘ekolu i koe ma Ka‘ū, moe lākou nei ma laila.

Aia i kēlā pō, hiki ‘uhane akula ua ‘ōpio nei i nā mākou ma Pānau i Puna, a ho‘āla akula ma ka moe‘uhane i nā mākou, “‘Auhea ‘olua, e lāua nei e moe nei. Ua ho‘i mai nei ka huaka‘i a mākou mai Kahiki mai, a eia mākou ma Ka‘ū nei i kēia pō. ‘Apōpō a kūpono ka lā, hiki mai māua me Kepanilā ma kai a‘e nei o kākou.” I ia manawa, puoho a‘ela ka makuakāne a ho‘āla akula i ka makuahine, a ‘ōlelo akula, “Ua ho‘i mai ka huaka‘i māka‘ika‘i a ke keiki a kāua. Aia ke moe lā i kēia pō ma Ka‘ū. ‘Apōpō a kūpono ka lā, hiki mai me Kepanilā. Pēlā ia i ‘ōlelo mai nei ia‘u.”

A ma ia wana'ao, pi'i akula ka makuakāne i ka 'awa, ka mai'a a ho'i kakahiaka maila nō, a iho akula lāua nei. A hiki i kahakai, māmā akula kēia i ka 'awa a nui a e mākaukau ana nō lāua nei no ka hoka 'ana i ka 'awa. Kani ka po'o a ua wahi 'ōpio nei. I nānā aku ka hana o nā mākua, e lana māi ana lāua nei i ka 'aekai. 'Āwīwī iholā ka makuakāne i ka 'awa a piha nā 'umeke 'elua, a ua pau maila ho'i ka mai'a i ka ihi 'ia a piha nā ipu nui 'elua. A i ia manawa i kāhea aku ai 'o Kapukapu iā lāua e pae mai e 'ai. A pae maila lāua lā, a ma ka 'aekai i nānā aku auane'i ua mau mākua nei, ua nui loa ua wahi keiki nei a lāua nei; ho'okahi anana me ka iwilei. Ninini akula ka makuakāne i ka 'awa iā Kepanilā; hāmama maika'i a'ela kēlā a pēlā nō ho'i ka 'ōpio, a ninini akula i nā po'i mai'a pala i pūpū no ka 'awa a me nā laulau o ka moa. A pau ia, moe mālīe maila nō lāua lā i ka 'aekai no ka 'ona o ka 'awa.

A hiki i ke ahiahi, ua mākaukau nā mea'ai a pau no ia manawa, a ku'i hou iholā nō, ua mā'ona no ka moe 'ana o ka pō, a ho'i akula lāua nei e moe ma ka lua nui maika'i o ua 'ōpio nei, a waiho akula i ka hiamoe, a moe akula nō ho'i nā mākua ma uka o ua wahi nei. A iā lākou nei e hiamoe nei, ha'i 'uhane akula ua 'ōpio nei i nā mākua, "I aloha mai 'o Ka'ahupāhau iā 'olua a me Kahi'ukā, Honuiki, a i aloha mai nei nō ho'i 'o Kamohoali'i iā 'olua." Uē akula nō ho'i nā mākua ma ka moe'uhane, a hahā'i maila kēlā iā lāua i ka mo'olelo no ka hele 'ana i ka māka'ika'i a me ka ho'i 'ana mai a me ke kaua 'ana ma ka moana, a me nā hana a pau a Kamohoali'i ma luna ona. A ha'i pū akula nō ho'i ia i nā mākua, a pau ka pā'ina kakahikana 'ana, e ho'iho'i ana ia iā Kepanilā i Hilo, a i kekahi lā nō e ho'i mai ai 'o ia mai Hilo mai ke ho'oku'u maika'i 'ia mai 'o ia e ke kama'āina. A i ke ao 'ana a'e, mākaukau nā mea'ai a pau no ka pā'ina kakahiaka; he 'aina kakahiaka maoli nō.

A hala nā lā 'elima i ua 'ōpio nei ma Hilo, a i ke ono o ka lā, ua nui loa ke aloha ma waena o lāua 'elua. Ma hope iho o ka pā'ina 'ana o ia kakahiaka, aloha aku a aloha mai lāua, a huliho'i maila ua 'ōpio nei me ka hā'awi aku i ke aloha kakahiaka.

A ma kēia wahi ke ha'alele mai nei ka hanohano ia'u o ke kākau 'ana aku i kā kākou mo'olelo kaulana a maika'i, e ka po'e puni mo'olelo. 'A'ole kēia he ka'ao; he mo'olelo maoli nō kēia. A 'o ka hopena kēia o ko kākou kama'ilio 'ana me nā i'a o ke kai.

HOPENA

Nā Papa Wehewehe ‘Ōlelo

Papa Wehewehe Hua‘ōlelo

A

alo ali‘i *kik* ‘O nā ali‘i a me nā kānaka ukali ‘ē a‘e e pili mau ana me ke ali‘i nui.

anoano ‘a’ Meha, ‘a’ohe hanakuli.

I

iwi pūlima *kik* Ke ku‘ina o ka lima o ke kanaka ma waena o ka pe‘ahi lima a me ke ku‘eku‘e lima.

U

uluhua ‘a’ Ho‘onāukiuki i ka loa‘a ‘ole o ka makemake.

ulukua ‘a’ Ulukū, noho pono ‘ole ‘o loko o ka na‘au a me ka no‘ono‘o.

ulupuni ‘a’ Lilo loa i nā ha‘awina o loko o ka na‘au; lilo loa i ka mana a nā ‘uhane noho mai i luna ou.

H

hai *ham* Ka mōhai ‘ana i kekahi mea i ke akua.

halo *kik* Ka lālā o ka manō e pili ana i ka mahamaha.

ha‘i *heh* Ke po‘i ‘ana o ka nalu.

ha‘ilima *kik* He ana; ka lō‘ihi mai ka wēlau o ka manamana lima a hiki i ke ku‘eku‘e lima.

hāunauna ‘a’ He ea i like me ka hauna, akā, ua ‘oi aku ka ikaika o ka hauna ma mua o ka hāunauna.

heana *kik* Ke kino kupapa‘u o ke kanaka i pepehi ‘ia i ke kaua.

hia‘ā ‘a’ Ka hiki ‘ole ‘ana o ke kanaka ke hiamoe.

hi‘olani *heh* Ka hiamoe ‘ana; ka ho‘omaha ‘ana me ka moe pū.

hou *ham* Ka pahu a i ‘ole ka ‘ō ‘ana.

hoka *ham* Ka ho‘ohuihui i ka māna ‘awa me ka wai a kānana i pau ke oka a loa‘a ka meainu he ‘awa.

ho‘ohāinu *ham* Ka “ho‘oinu” ‘ana i ke kanaka i inu ‘o ia.

ho‘ohuahualau *ham* Ka ninanīnau ma‘alea ‘ana i ke kanaka i loa‘a ka hā‘ina i makemake ‘ia; akā ‘a‘ole na‘e i hō‘ike ahuwale ‘ia kou makemake ma kēia nīnau ‘ana i ‘ole kēlā kanaka e ‘ike i kou makemake.

ho‘okē *ham* Ka lawe nui ‘ana i ka lumi; ma ka ho‘okē ‘ana i ke kanaka, no ka lawa ‘ole o ka lumi nona, pono ke kanaka i ho‘okē ‘ia e ne‘e aku i kahi ‘ē.

ho‘okohu *ham* Ka ho‘onoho ‘ana i ke kanaka me ka hā‘awi pū ‘ana iā ia i ka mana e hana ai ‘o ia i kekahi hana ma loko o kekahi ‘oihana.

ho‘opa‘ipa‘i *ham* ‘Imi i ka lanakila.

ho‘owahawaha *ham* Ho‘okae; ka hō‘ike ‘ana i kou makemake ‘ole i kekahi kanaka ma nā mea āu e hana ai iā ia.

hua‘i *heh* Ka hū ‘ana o ka wai a pele paha.

huhuhui *heh* Ka hui ‘ana ma waena o
‘elua kanaka i ki‘eki‘e ke kŭlana a i
‘ole nā kānaka i nui ko lāua u‘i.

hū‘eu ‘a’ Ke kolohe, ka ma‘alea.

K

kaiao *kik* Ka manawa o ke kakahiaka
e puka mai ai ka lā. (‘A‘ole
ho‘ohana ‘ia me “ke”. “Wehe mai
kaiao = wehe mai ke kakahiaka.”

ka‘iālupe *ham* Ke alaka‘i ‘ana o ke
kanaka i kekahi ma ke kākō‘o ‘ana
i kona kino; ‘ano like me ka hāpai
‘ana i kekahi kanaka, ‘a‘ole na‘e ka
hāpai holo‘oko‘a ‘ana iā ia; ‘a‘ole nō
ho‘i ke kauō ‘ana i ia kanaka.

kaukau *ham* Ka ‘ōlelo ‘olu‘olu ma ke
‘ano na‘e e ho‘ā‘o ana e ho‘olohi i
kekahi hana a mana‘o paha.

kāohi *ham* Ka ‘au‘a ‘ana; ka ho‘oku‘u
‘ole ‘ana i ke kanaka.

kāwahawaha ‘a’ Ke ‘ano o ke kai
nona nā ‘ale nui he nui loa.

kepakepa *ham* Ke oli ‘ana i ke mele
i ‘ano like ia mele me ke kama‘ilio
‘ana ke ho‘olohe aku.

ke‘eke‘ehi *ham* Ka ho‘omākaukau
‘ana i nā wāwae i pa‘a maika‘i ma
ka honua.

kohola *kik* Ke kai pāpa‘u i pāpa‘u ma
mulī o kona laupapa o lalo ona.

komohia ‘a’ He pā i kekahi ha‘awina
o ka na‘au, ‘o ia ho‘i, “komohia i ka
maka‘u.”

kōpī *ham* Ke kōpī ‘ana e like me ke
kōpī ‘ana i ka pa‘akai.

kuahaua *ham* Ke kŭkala ‘ana; ka
‘ōlelo a ke ali‘i i ho‘olaha ‘ia mai
‘ō a ‘ō i ‘ike ai ka lehulehu i kona
makemake.

kuapu‘u ‘a’ Ka loa‘a ‘ana o ka pu‘u
ma ke kua; ua hānau ‘ia paha ia
kanaka me ia pu‘u a i ‘ole ua pu‘u
mai kona kua no ka nui o kona
hana ‘ana me ke kŭlou ‘ana i lalo.

kuko *ham* Ka makemake nui ‘ana;
‘a‘ole na‘e nānā ‘ia inā he maika‘i
a maika‘i ‘ole paha ke ‘ano o kēia
makemake nui ‘ana.

kupapa‘u *kik* Ke kino o ke kanaka i
make.

kūpou *heh* Ka iho ‘ana i lalo.

kŭkia ‘a’ Pa‘a ka noho ‘ana.

kŭlepe *heh* ‘Oni‘oni ‘ino i ka pā ‘ana
o ka makani.

kŭpikipiki‘ō ‘a’ Ka mālie ‘ole o ke kai
a me ka makani; ke ‘ano ‘ino o ke
kai a me ka makani.

L

laukanaka ‘a’ Mehamēha ‘ole; ka
loa‘a o ka po‘e e wala‘au a hau‘oli
pū ai.

lālāwai ‘a’ Waiwai, kŭ‘ono‘ono; lako i
nā mea waiwai.

lēkei *heh* Ka lele ‘ana ma luna aku o
kekahi mea.

li‘uli‘u ‘a’ Ka hala ‘ana o kekahi
manawa ‘ano lō‘ihi.

luakaha *heh* Ka luana ‘ana.

lūau‘i *kik* Ka makua maoli o ke keiki,
nāna ke keiki i hānau; ‘a‘ole ‘o ka

makua hanauna, 'o ia ho'i 'a'ole 'o
ka 'anakala a 'anakē paha.

M

makawela 'a' Ke 'ano o kekahi
mea e 'ā 'ia ana e ke ahi me ka
mālamalama nui; he 'ōlelo maika'i
'ole e pili ana i ke kauā o ka wā ma
mua o Hawai'i.

manuea 'a' Hāwāwā, hemahema

N

Nana i'oa He māhina o ka makahiki
ma ke kapa 'ana a ka po'e kahiko o
Hawai'i nei.

P

pane'e ham Ka ho'olō'ihī 'ana i ke
kino.

pāha'oha'o 'a' Kupaianaha,
kupanaha.

pāpā ham Ka hō'ole 'ana i ke kanaka
'a'ole 'o ia e hana i kekahi hana.

peu ham Ka nuku 'ana me ka ihu i ka
'ao'ao, e like me ke keiki li'ili'i i ka
'ao'ao o ka makua.

pe'a kik Ka palena o ka 'āina.

poke'o kik Ke keiki li'ili'i.

poni ham Ka ho'ola'a 'ana i ke kanaka
i mana ai 'o ia no ka hana 'ana i
kekahi hana 'ano nui.

po'e'e kik Kekahi hua'ōlelo no ka
pō'ae'ae o ka lima.

po'o ham He 'ano ho'okani 'ana i ka
wai me ka lima.

puana ham Ho'opuni.

puoho 'a' Ke ala 'ana mai ka hiamoe
mai ma muli paha o ka moe'uhane
a pū'iwa paha.

pula kik He mea hunahuna 'u'uku e
'eha ai ka maka, "pula ka maka.",
'o ia ho'i, "he mea ko loko o ka
maka."

pu'ō heh Ka pakī 'ana o ka wai i luna
loa; ka lapa 'ana o ke ahi a nui; ka
pi'o 'ana o ka lau niu i ka makani, a
pēlā aku.

pu'ukani kik He mea hīmeni a oli me
ka maika'i loa.

pu'ukū kik Ke kuene o ke ali'i; ka
mea nāna e mālama i ke kālā o
kekahi hui.

W

waipahē 'a' Ka 'olu'olu loa.

'Okina

'alihikaua kik Ke alaka'i o ka pū'ali
kaua; ke alaka'i i ka wā e kaua ai ka
pū'ali kaua.

'ano'i ham Ka 'i'ini 'ana me ke aloha.

'ālana kik Ka mea i mōhai 'ia i ke
akua ma ke 'ano he mea nāu i koho
nou iho, 'a'ole i ha'i 'ia 'o ia ka
mōhai pololei.

'āna'anai ham 'Ānai; ua 'ano like me
ka hamo 'ana akā, ua 'oi aku ka
ikaika, eia na'e, 'a'ole like ka ikaika
o ka 'ānai 'ana me ka ikaika o ke
kuai a me ka wa'u 'ana. Ke mane'o
kou maka, 'ānai 'oe i pau ai ka
mane'o.

‘ā‘īpu‘upu‘u *kik* Kekahi kanaka nāna
e mālama i ke ali‘i; no ka nui o
kāna mau mea e ‘auamo ai no ke
ali‘i, no laila, “pu‘upu‘u mai kona
‘ā‘ī”.

‘e‘ehia *‘a’* He ‘oko‘a a kapu loa e ‘ano
‘ōkakala ai ka ‘ili ke ‘ike ‘ia aku.

‘okana *kik* Ka ‘āpana ‘āina i nui a‘e
kona nui ma mua o ke ahupua‘a.

‘ōhea *‘a’* Ka makahiamoe ma muli
o ka ‘ai nui ‘ana, ka ‘au‘au nui
‘ana, a i ‘ole ka loa‘a ‘ana i ka lā.
‘Ike pinepine ‘ia e ka po‘e hele i
kahakai.

‘ōmilo *ham* Ka wili ‘ana.

‘upu *ham* Ka ho‘omana‘o ‘ana i
kekahi mea.

‘uwalu *ham* Walu, ka wa‘u ikaika
‘ana me ka miki‘ao a i ‘ole me ka
māi‘u‘u.

‘ūpo‘i *ham* Ke po‘i ‘ana.

Papa Wehewehe Māmala‘ōlelo

‘O ia noho ko lākou nei a hiki i o Nana...

He ‘ōlelo kēia o ka wā ma mua i laha ‘ole i kēia manawa. E ho‘ohālikelike i nā la‘ana ma lalo iho:

- *‘O ia noho ko lākou nei a hiki i o Nana...*
- Mau nō ko lākou noho ‘ana a hiki i ka wā o Nana...
- *‘O ia hele kona a hiki i Kona...*
- Mau nō kona hele ‘ana a hiki i Kona...
- *‘O ia hīmeni ko Kaleo a ao ka pō...*
- Mau nō ko Kaleo hīmeni ‘ana a ao ka pō...

He nani ia,...

He ‘ōlelo ‘ikioma. Ua like nō kona mana‘o me ka mana‘o o “‘oiai”. E nānā i nā la‘ana:

- *He nani ia*, ua holo aku ‘o ia i Lāna‘i...
- ‘Oiai, ua holo aku ‘o ia i Lāna‘i...
- *He nani ia*, he pua nani ka lehua...
- ‘Oiai, he pua nani ka lehua...

E le‘ale‘a me ka malihini.

He ‘ikioma kēia. ‘O ka mana‘o o kēia hopuna ‘ōlelo, ‘o ia ho‘i, “E hakakā me ka malihini.”

...a like a like o ka moana...

He ‘ikioma kēia, a ‘o ka mana‘o o kēia, “ma ka hapalua like o ka moana, ma waenakonu o ka moana.”

‘A‘ole o kana mai ka make ma kēlā ‘ao‘ao.

He ‘ikioma kēia. ‘O ka mana‘o o kēlā hopuna ‘ōlelo ma luna a‘e, ‘o ia ho‘i, “Nui ka make ma kēlā ‘ao‘ao.” E ho‘ohālikelike mai i nā la‘ana:

- *‘A‘ole o kana mai* ke akamai!
- Nui ke akamai!
- *‘A‘ole o kana mai* ka wela!
- Nui ka wela!

...e na wahi keiki...

He 'ikioma kēia, a 'o ka mana'o o kēia, 'o ia nō, "...e kēnā wahi keiki..."

'oi kūpaka ua pūkaua nei

'O ka mana'o o " 'oi" 'o ia ho'i 'o "ho'omau". Eia na'e, 'a'ole like ko lāua ho'ohana 'ana ma ka pilina'ōlelo. E nānā mai i nā la'ana ma lalo:

- *'Oi kūpaka ua pūkaua nei*
- Ho'omau ua pūkaua nei i ke kūpaka 'ana
- *'Oi huli nā kānaka o ke ali'i iā Kama, 'a'ole i loa'a.*
- Ho'omau nā kānaka o ke ali'i i ka huli 'ana iā Kama, 'a'ole i loa'a.

Eia a'e ua ali'i huhū nei / Eia ia ali'i huhū ke hele maila.

‘Ōlelo ‘ia ‘o “Eia a’e” i ka wā e hiki mai ana iā ‘oe. *Inā maiā ‘oe aku, ‘ōlelo ‘ia,”Eia mai”, e like me kēia, “**Eia mai** kēia kanakē na ‘oukou.”, a i ‘ole ho’i, “**Eia mai** au ke hele aku nei i kahi o ‘oukou.” **Eia a’e** ka mokulele. **Eia a’e** ka mokulele ke hele maila.

kainoa

He ‘ōlelo ‘ikioma kēia i like a like kona mana'o me “kainō”. E nānā mai i nā la'ana:

- *Kainoa, ua hele 'oe.*
- Kainō, ua hele 'oe.
- Ua mana'o wau, ua hele 'oe.
- *Kainoa, 'a'ole e hiamoe ana 'o Kapua.*
- Kainō, 'a'ole e hiamoe ana 'o Kapua.
- Ua mana'o wau, 'a'ole e hiamoe ana 'o Kapua.

Mai lohi loa kā mākou ala 'ana...

Like ka mana'o o kēia māmala'ōlelo me “Ua kokoke e lohi loa kā mākou ala 'ana...” E ho'ohālikelike i nā la'ana ma lalo iho:

- *Mai hā'ule 'o Kalele mai ke kumulā'au mai.*
- Ua kokoke 'o Kalele e hā'ule mai ke kumulā'au mai.
- *Mai hopu 'ia 'o ia e ka māka'i.*
- Ua kokoke 'o ia e hopu 'ia e ka māka'i.

...i kua mea ‘o ka huhū...

...i ia mea ‘o ka huhū...

...me ona ikaika...

...me kekahi ikaika...

lele ka hauli

He ‘ōlelo ‘ikioma kēia no ka hō‘ike ‘ana i ka nui o ka pū‘iwa a me ke kāhāhā.
“*Auē! Lele kā ho‘i ko‘u hauli!*” ‘O ia ho‘i, “Kāhāhā! Pū‘iwa maoli nō wau!”

Ka hua i ka umauma, pane mai. / He aha ka hua i ka umauma?

He ‘ōlelo kahiko kēia i ho‘opuka nui ‘ia i ke alo ali‘i, a ‘o kona mana‘o ‘o ia ho‘i, “He aha kou mana‘o? E ha‘i mai.” ‘A‘ole kēia he nīnau ma‘amau i ho‘opuka ‘ia ma ke kama‘ilio ‘ana, akā, he ‘ōlelo kēia i ho‘opuka ‘ia ma ke alo ali‘i i ka wā e ho‘i mai ai ka ‘elele i kona ali‘i a i ‘ole i kona haku.

houpo lewalewa loa

‘O ka houpo kahi o ke kino kanaka ma loko pono o ka umauma. A ‘o ka mana‘o o kēia ‘ōlelo, inā lewalewa mai kou houpo, inā ua nui kou pōloli. A inā ho‘i ua pa‘a kou houpo, inā ua mā‘ona nō ka ‘ōpū.

A kūpono ka lā i ka lolo.

I waenakonu o ke ao, i ka hola ‘umikūmālua pono‘ī o ke awakea; ka hola maika‘i e hana ai i nā hana ko‘iko‘i i ka mana‘o o nā kūpuna.

...ola a kau i ka puaneane...

...ola a lō‘ihi loa.

ku‘u ka nae

Like ka mana‘o o “nae” me paupauaho, ‘o ia ho‘i, ka lawa ‘ole o ke ea e hanu ai ma hope o ka hana nui ‘ana. A ‘o ka mana‘o o “ku‘u ka nae,” ‘o ia nō ka manawa e hiki ai i ke kanaka ke hanu hou me ka ma‘alahi; ua pau ka nae ‘ana.

huli ka i'a o ka pō

Ke nānā a'e 'oe i ka lani i ka pō, aia he mau hōkū he lehulehu wale. Akā, inā nānā a'e 'oe i luna pono, e 'ike 'ia ana he lālani hōkū i mānoanoa kona ākea, a mai kekahi kūkulu a hiki i kekahi kūkulu kona lō'ihī. 'O kēlā huihui hōkū nunui ka "i'a o ka pō". I ka pō, aia ua "i'a" nei i luna pono. Akā, ma kahi o ka hola 'elua paha o ke aumoe, kohu mea lā e ho'omaka ana ia e iho e like me ka nāpo'o 'ana o ka lā a i 'ole ka māhina, a i ia manawa, ua "huli ka i'a o ka pō". Nō laila, he 'ōlelo 'o "huli ka i'a o ka pō" no ka hō'ike 'ana ua aumoe loa ka pō.

kaulana a ka lā

He 'ōlelo kēia no ka manawa e nāpo'o ai ka lā. Aia nō a hui ka lā me ke kai, 'o ia ho'i, aia nō a kau pono ka lā i ke kai ma ke kūkulu komohana, 'o ia ka manawa e kau ai ka lā a 'o ia nō ho'i ke "kaulana a ka lā". He 'ōlelo nō ho'i kēia no ke kūkulu komohana.

i ka lā 'oko'a...

...i ka wā e ao ana nō, 'a'ole i pō, a mōlehulehu iki.

wai kū'auhoe a ka lawai'a

He wai kēia ma Nāpali, Kaua'i. Kahe ka wai mai ka pali i ke kai, a no ka nele i kahi e pae ai ka wa'a, ho'opili ka lawai'a i kona wa'a a kokoke i kumupali, kīko'o a'e 'o ia i kāna hoe, 'o ia ho'i ka lau o ka hoe, i ka wai. Kulu ka wai mai ka pali i ke 'au hoe, a kulu ka wai ma ia kū'au hoe a hiki i ka waha o ke lawai'a, a inu 'o ia.

wai hālau o Wailua

Pili paha kēia i ka nui o ka ua ma Wailua.

wai huna a ka pāo'o

He wai kēia i kia'i 'ia e ka i'a pāo'o, 'o ia ho'i ka pāo'o ma kekahi kapa 'ana. Aia ma ka mokupuni 'o Lehua e pili ana me Ni'ihau.

hakalewa o Nu'alolo

He alahaka kaula kēia e pi'i ai ka po'e a komo i loko o ke awāwa 'o Nu'alolo ma Nāpali, Kaua'i.

ke one kui lima laulā o 'Ewa

Pili paha kēia i ka nui laulā o ke one o 'Ewa e hele pālua 'ia e nā hoapili.

Hale Kuamo‘o

The Hale Kuamo‘o–Hawaiian Language Center supports and encourages expansion of Hawaiian language as the medium of education, business, government, and other contexts of social life in Hawai‘i. The Center provides professional and material resources necessary to address this goal including educational support in the development of curriculum materials for Hawaiian medium education, teacher training, *Nā Maka O Kana* Hawaiian language newspaper, and the *Māmaka Kaiao* dictionary of contemporary Hawaiian terms.

Established and funded by the State Legislature in 1989, the Hale Kuamo‘o is the first example of a State office conducting its business in Hawaiian. If you wish to contribute to the goals and activities of the Hale Kuamo‘o, please send your donation to the University of Hawai‘i Foundation–Hale Kuamo‘o to the address below.

Hale Kuamo‘o
University of Hawai‘i at Hilo
200 West Kāwili Street
Hilo, Hawai‘i 96720-4091

Phone: (808) 974-7339 • Fax: (808) 974-7686

hale_kuamoo@leoki.uhh.hawaii.edu

www.olelo.hawaii.edu

Hale Kuamo‘o